

CİHAD ŞİDDETE REFERANS OLABİLİR Mİ?*

Prof. Dr. Saffet KÖSE**

Could *Jihād* be a Reference for Violence?

The misconceptions about Islam as being a religion of the sword have been very common in the Western world. The ideas that Islam is a religion of violence and this is because of calls for *Jihād* and *Jihād* means to wage war until everybody convert or submit to Islam, are also claimed in the same manner from time to time. It is also claimed that the Qur'anic verses emphasising on the freedom of religion are specifically related to the Maccan period when the Muslims were weak, and after Muslims became powerful they went on waging the war.

The main problem at the centre of these claims against Islam, is the lack of methodological understanding of Islamic knowledge, though being prejudice to Islam itself. There seem not to be a controversy between the Qur'anic verses and practices of the Prophet in this matter, when these kind of claims are examined through non-apologetic point of view, and the principles to be taken into account are considered as follows:

1. The chronological orders of the Qur'anic verses concerned.
2. Consideration of the complete harmony among the Qur'anic verses regarding the same issues and avoiding the partial study of those verses.
3. Consideration of the circumstances and conditions of the *Nass* concerned.
4. Establishment of a sound relationship within this framework between the practices of the Prophet and the Qur'anic verses.

In the light of the above considerations it appears that the Prophet only had to wage war for three causes as follows:

1. Defense against the attack: In other word it is a legitimate defense. This is a universally recognised legitimate principle of self-defense and, both everyone and every state attacked against, have a right to defend themselves. The military units, from time to time, sent by the Prophet to stop the attack of the small military groups intending either terror or looting, should be considered within this context.

2. The other party's breach of the peace agreement and not honouring the loyalty to a promise. In fact this is other kind of offense. Loyalty to the agreement (*pacta sunt servanda*) is one of the significant principles of international law. The Qur'ān has always been concerned for the principle of the loyalty to the agreement. The Prophet also, has never been the breaching party to any agreement. All non-muslims, especially Jewish tribes always breached the agreements when they thought of Muslims being weak.

3. Killing of envoys: The inviolability of diplomatic envoys is a universal principle. The Prophet was very concerned about the issue. The breach of this principle by the other party, therefore, has been the causes of some wars.

* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından 26-28 Nisan 2007 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen Uluslararası *Din ve Dünya Barışı* konulu sempozyuma sunulan tebliğin gözden geçirilmiş şeklidir.

** Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi saffetkose@selcuk.edu.tr

4. **Collaboration with the enemy:** Collaboration with the enemy according to the Surah Al-Mumtahinah Chapter 60 Verse 9 can be counted one of the reasons in order to justify war. This is other kind of attack and it becomes justified against those who colloborate with the enemy. The military expedition after the Battle of Khandaq in order to punish Banū Quraiza who collaborated with the enemy during the most dangerous time of the Battle of Khandaq can be given as an example of this kind. The military expeditions arranged after the conquest of Macca over several tribes who have not stopped to colloborate with the enemy also have been for this purpose. *Gazwa Banī Jazīma* and *Chazwa Dūmatu'l-Jandal* can be mentioned as examples within this framework.

5.Demand of Help from Muslims in Foreign Countries Who have been Exposed to Violence and Torture: Upon the help request of Muslims living in non-Muslim countries who have been exposed to pressure and torture becasue of their belief the Qur'ān mentions this as the reason for waging war (Sūrah al-Nisā' Chapter 4 Verse 7; Sūrah al-Anfāl Chapter 8 Verse 72). People's exposure of pressure and violence due to their beliefs first are human rights violations before everything else. In other words states have no right and authority to oppress and torture their subjects due to their differing beliefs.

The Prophet also paid maximum attention during the war to protect the humanitarian values. He has instructed his commanding chiefs not to harm anyone and anything except the actual combatants, and even after the victory his main concern has been to protect the human rights of non-Muslims living under His protection.

Every war waged after the period of the Prophet, had some kind of economic, social and political causes behind it. Hence the wars after the Prophetic era should be considered within the circumstances of the time. The paper, therefore, will be concluded within this context due to the primarily binding effect of the Qur'anic verses and practices of the Prophet on the Muslims.

Giriş

İslam'ın iki temel kaynağı Kur'ân ve hadisler'in öngördüğü cihâd farızası etrafındaki tartışmalarda Müslüman bakış açısıyla bazı istisnalar dışında Batılı araştırmacıların algısı arasında taban tabana zıt iki anlayış göze çarpmaktadır. Batılıların cihâdı yorumlama biçiminde İslam'a karşı önyargılı bir tutumun etkisi düşünülse de temel problem olarak Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamber'in hadislerini anlama konusundaki metodolojik bilgi eksikliği ile tarihsel süreçte oluşan bazı uygulama örneklerinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanında İslam hukukçularının kendi dönemlerinin şartlarına uygun olarak geliştirdikleri bir takım icthadi hükümlerin de bu şartlardan soyutlanarak okunmasının bazı yanlışlara kapı araladığı söylenebilir.

Cihada bakış konusundaki tamamen birbirine zıt bu iki ayrı algılayış, iki kesim arasında sağlıklı bir diyalog zemininin oluşmasının en temel engellerinden birisi olarak gözükmektedir. O halde konunun sağlam bir zeminde tartışılabilmesi için iki hususun birbirinden ayrılması zorunludur. Birincisi ilke olarak Kur'ân ve hadis'in cihada yaklaşımı, bu iki temel kaynağa göre onun içeriği ve anlamı, Hz. Peygamber'in savaşmasını ortaya çıkaran sebepler. İkincisi de Hz. Peygamber döneminden sonra ki her bir

savaşın kendi özel şartları ve bağlamı. Bu tebliğde ana hatlarıyla İslam dininin iki temel kaynağı Kur'ân ve hadislerdeki cihâd anlayışı, ilkeler bağlamında tespiti çalışılacaktır.

Burada bir hususa daha dikkat çekme zarureti var. O da şu: Maalesef dünyaya yön verenler arasında bu gün Müslüman ülkeler yok. Durum böyle olunca Müslüman dünya ya yazılan senaryonun çok basit bir oyuncusu rolünde ya da yapılan ithamlara cevap yetiştirme çabası içinde. İtiraf etmek gerekir ki ne kadar haklı konumda olursak olalım bu sesi duyurmak da çok kolay bir şey eğil. Çünkü –diğer sebepler bir yana- iyi niyetin bulunmadığı taarruzun tahribatı oldukça etkili bir şekilde devam ediyor. Zira günümüz dünyasını esir almış bulunan iletişim mekanizmasının merkezinde Müslümanlar yok. Böyle bir ortam içinde ister istemez bu yazıda da bir savunma üslubu gözüküyor. Biraz da bu, haksız ithamlara, tutarsız iddialara, sübjektif duruşlara başkaldırının zorunlu sonucu. Bununa birlikte Kur'ân ve Sünnet temelinde cihadı sağlıklı bir şekilde anlama yönünde bir çaba olduğunu belirtmek istiyorum.

I-Batılı Araştırmacıların Cihad'ı Algılayış Biçimi

Çok azı istisna Batılı araştırmacılar ortak bir kanaat olarak cihâdın, farz derecesinde bir zorunluluk olarak bütün dünya Müslüman oluncaya ya da İslam hakimiyetine boyun eğinceye kadar savaş anlamına geldiğini iddia etmekte ve bir elinde Kur'ân diğer elinde silah bütün dünyayı Müslüman yapabilmek için sürekli savaşan bir Müslüman imajı çizmektedirler. Bu düşüncelerin oluşmasında da Müslümanların dünyayı *Dâru'l-İslâm* ve *Dâru'l-Harb* şeklinde ikiye ayırmalarının etkili olduğu görülmektedir. Batılı müelliflere göre bu ayırımın tabii sonucu olarak *Dâru'l-Harb* kategorisinde yer alan gayr-ı Müslim ülkeler *Dâru'l-İslâm* oluncaya kadar savaş sürekli şekilde devam edecektir. Bu, Müslümanlara dini bir vecibedir. Savaşın sürekliliği sebebiyle de Müslüman bir ülkenin zaruri şartlar gerektirmedikçe gayr-ı Müslim bir ülke ile kalıcılık arzeden bir barış antlaşması imzalaması mümkün değildir. Dolayısıyla Müslüman ülkelerle diğerleri arasındaki ilişki savaş hali temeline oturmaktadır. Kur'ân'a göre bir Müslüman ülke savaş ilan etmeden önce karşı tarafa öncelikle Müslüman olmalarını teklif eder, kabul etmezlerse Müslümanların hakimiyetine girerek cizye ödemelerini önerir, bunu da reddederlerse savaş başlar.² Batılı kaynaklarda Müslümanların diğer din

² Joseph Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, Oxford 1971, s. 130-131; Bernard Lewis, "Politics and war", *The Legacy of Islam* (ed. Joseph Schacht-C. E. Bosworth), Oxford 1974, s. 174-176; a.m.f., *İslam'ın Siyasal Dili* (trc. Fatih Taşar), Kayseri 1992, s. 111, 115; a.m.f., *İslam'ın Krizi* (çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul 2003, s. 39; Ann K. S. Lambton, *State and Government in Medieval Islam*, Oxford 1981, s. 201; Rudolph Peters, *İslam ve Sömürgecilik, Modern Zamanlarda Cihad Öğretisi* (trc. Süleyman Gündüz), İstanbul 1989, s. 179-180; Henri Masse, *İslam* (trc. C. Cabbarov-A. Aleskerov), Bakı 1992, s. 74-75; Haddûrî, *İslam Hukukunda Savaş ve Barış* (trc. Fethi Gedikli), İstanbul 1999, s. 62-63; a.m.f., *İslam'da Adalet Kavramı*, İstanbul 1999, s. 209-210; Hans Kruse, "İslam Devletler Hukukunun Ortaya Çıkışı" (trc. Yusuf Ziya Kavakçı), *İTED*, IV/3-4 (1971), s. 57, 65, 66; E. Royston Pike, "Jihad", *Encyclopaedia of Religion and*

mensuplarıyla ilişkilerinin oturtulduğu temel çerçeve budur. Hatta Max Weber doğrudan İslam ile ilgili değerlendirmesinde daha da ileri giderek İslamiyeti, *dünya fatihi savaşçıların dini ve disiplinli mücahitlerin şövalye örgütü* olarak tanımlar.³

Özellikle din özgürlüğüne vurgu yapan ayetlerin Müslümanların zayıf olduğu Mekke dönemi ile ilgili bulunduğu, Müslümanlar güç kazandıktan sonra sürekli bir biçimde savaşı esas aldıkları da iddialar arasındadır. Papa XVI. Benedict'in yakın zamanda konu etrafında sarfettiği sözleri henüz taze olarak hafızalardaki yerini almıştır ki bu batılı zihin açısından çok fazla bir şeyin değişmediğini göstermesi açısından önemlidir.

II-Cihad'ın Anlamı

Cihād, birçok anlamda kullanılmakla birlikte *silahlı mücadele* en fazla dikkat çeken boyutu olmuştur. Özellikle batı literatüründe *holy war* şeklindeki tercümesiyle cihād'ın diğer anlamları göz ardı edilerek savaşın kutsandığı bir manayı ifade ettiği savunulmaktadır. Ona kutsallık kazandıranın da Allâh ve Peygamber'in emri olması, amacının da bütün insanların Müslümanlığı kabulü ya da İslam hakimiyetine boyun eğmesi şeklinde belirlenmiştir. Batılı araştırmacıların genel kabulü bu yönde olsa da John Bowker gibi bazı araştırmacılar cihad'ın batı dillerine genellikle *holy war* olarak tercüme edilmesini yanıltıcı bulur ve cihad'ın büyük ve küçük olmak üzere ikiye ayrıldığını belirtir. Büyük cihad'ın herhangi bir kötülüğe veya arzuya (nefis) karşı savaş; küçük cihadın da İslam'ın ya da İslam ülkesinin veya toplumunun saldırıya karşı savunulması şeklindeki tanımlarına yer verir. Bunun da sadece silahla değil kalem ya da dil ile savunma şeklinde olabileceği bilgisini de kaydeder. Ayrıca John Bowker isabetli bir şekilde savunmanın da silahlı bir çatışmayı gerektirmesi halinde katı kuralların konduğunu ve bunun da sadece savunma amaçlı olabileceğini kaydeder. Peşinden de Hz. Peygamber'in savaşanlar dışındaki bütün canlı ve cansız varlıkların dokunulmazlığını ifade eden hadisine yer verir. *Dinde zorlama yoktur* ayetinden (Bakara, 2/256) dolayı cihadın, asla diğer insanların dinini değiştirmeyi amaçlamadığını vurgular ve bir Müslümanın bu kuralları görmezlikten gelmesinin hesap gününde cevap vermesi gereken bir günah olacağı inancına atıfta bulunur.⁴

Bir başka batılı yazar Emile Dermenghem de cihād'ın insanları kılıçla tehdit ederek dine davet etmek anlamına gelmediğini özellikle vurgular ve Kur'ân'ın dinde zorlamayı yasaklayan açık hükmünün (Bakara, 2/256) böyle bir anlayışa izin vermediğinin altını çizer. Yine aynı yazar Kur'ân'ın ilk

Religions, London 1951, s. 212; Paul E. Johnson, "Jihad", *An Encyclopedia of Religion* (ed. Vergilius Ferm), New Jersey 1959, s. 396.

³ *Sosyoloji Yazıları* (trc. Taha Parla), İstanbul 1993, s. 229.

⁴ John Bowker, "Jihād", *The Oxford Dictionary of World Religions*, Oxford-New York 1997, s. 501.

olarak hücum etmemeyi ve hiçbir zaman itidalden ayrılmamayı emrettiğini hatırlatır.⁵

Gerçekten de İslam alimleri başlangıçtan itibaren cihâd'ın kime karşı ve hangi araçlarla yapılacağı üzerinde geniş biçimde durmuşlardır. Bu konular etrafında gelişen fikirler cihadı anlamaya da yardımcı olmaktadır.

İlk dönemlerde Kur'ân ve Hadislerde ifadesini bulan cihâd emrini anlama çabalarında ona sözlük manasından bağımsız olmayan anlamlar yüklendiği ve bu çerçevede çeşitli ayrımlara gidildiği dikkati çekmektedir. Hatta bu tür yaklaşımlar bizzat Hz. Peygamber'in hadislerinde yer almaktadır. Mesela O, hadislerinde, nefisle mücahedeyi,⁶ zalim idareciye karşı hakkı haykırmayı,⁷ farzların ifasını;⁸ anne-babaya bakmayı;⁹ hacc-ı mebrûru¹⁰ cihad olarak isimlendirmiştir.

İlk dönem müfessirlerinden ve Kur'ân-ı Kerîm üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Mukâtil b. Süleymân (ö.150/767) birden fazla anlama gelen kelimelerin Kur'ân'da hangi manalarda kullanıldığını inceleyen *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı meşhur eserinde cihâd kelimesini de tetkik etmiş ve üç anlamı üzerinde durmuştur:

1-Sözle cihâd. "*Bu Kur'ân'la büyük bir cihâd aç*";¹¹ "*Ey Peygamber! Kâfirlere ve münâfıklara karşı (söz ile) cihat et*"¹² ayetlerinde emredilen sözle cihâddır.

2-Silahla savaşmak şeklinde cihâd: "...*Mücâhidleri oturanlardan çok daha büyük ecirle üstün kılmıştır*"¹³ ayetinde bahsedilen cihâd bu kısma girer.

3-Eylem boyutuyla cihâd: "*Kim cihad ederse kendisi için cihad etmiş olur.*"¹⁴ Yani kim salih amel işlerse kendisi için işlemiş olur, onun karşılığı kendisine ödenir demektir. "*Bizim yolumuzda cihad edenler...*"¹⁵ Yani bizim

⁵ *Hazret-i Muhammed'in Hayatı* (trc. Reşat Nuri Güntekin), İstanbul 1958, s. 167-168.

⁶ Mücahid Allâh'a itaat noktasında nefsiyle mücahede edendir (Tirmizî, "Fezâilü'l-cihâd", 2; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 20-22).

⁷ *Cihadın en faziletlisi zalim sultana veya zalim idareciye karşı adaleti (hakkı) haykırmaktır* (Ebû Dâvûd, "Melâhim", 17; Tirmizî, "Fiten", 13; Nesâî, "Bey'at", 37; İbn Mâce, "Fiten", 20; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 19, 61; IV, 314, 315; V, 251, 256).

⁸ Hz. Peygamber kendisine tavsiyede bulunmasını isteyen Enes b. Mâlik'in annesine "*Günahları terk et, bu hicretin en faziletlisidir, farzlara devam et bu cihadın en faziletlisidir*" (Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat* (nşr. Mahmûd Tahhân), Riyad 1415, VII, 376, 421, nr. 6731, 6818).

⁹ Cihada katılmak için izin istemek üzere kendisine gelen birisine Hz. Peygamber: "*Annen-baban sağ mı*" diye sormuş "*evet*" cevabını alınca da "*O halde sen onlara bakmak suretiyle cihâd et*" buyurmuştur (Buhârî, "Cihâd", 138, "Edeb", 3; Müslim, "Birr", 5; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 31; Nesâî, "Cihâd", 5; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 165, 172, 188, 193, 197, 221).

¹⁰ *Cihadın en faziletlisi mebrûr hacdır* (Buhârî, "Hacc", 4; "Sayd", 26; "Cihâd", 1; İbn Mâce, "Menâsik", 44; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 71, 79).

¹¹ Furkân (25), 52.

¹² Tevbe (9), 73.

¹³ Nisâ (4), 95.

¹⁴ Ankebût (29), 6.

¹⁵ Ankebût (29), 69.

için hayırlı amellerde bulunanlar.. anlamına gelmektedir. “*Allâh uğrunda, O'na yaraşır biçimde cihâd edin. O, sizi seçti*”¹⁶ ayetinin anlamı Allâh'ın rızasını kazandıracak biçimde ona yaraşır şekilde amel edin demektir.¹⁷

İlk dönemlerden itibaren cihâdın büyük ve küçük ayırımı oldukça yaygınlık kazanmıştır. İslamî literatürde nefisle cihadın açık düşmanla cihâddan daha büyük ve daha çetin olduğuna da özellikle vurgu yapılmıştır.¹⁸ Bu ayırım da Beyhakî'nin (ö.458/1065) eserine aldığı bir rivayete dayanır. Bir savaştan dönen askerlere Hz. Peygamber'in küçük savaşı bitirip büyük savaşa geldiklerini söylemesi üzerine kendisine büyük savaşın ne olduğu sorulmuş O da: “*Kulun nefsi ile cihadıdır*” buyurmuştur.¹⁹ Bu hadis her ne kadar daha mevsuk kabul edilen eserlerde zikredilmiyor ve isnadı da zayıf bulunuyor ise de hadisin Kur'ân ve sünnetle uyumundan dolayı ulema ona önem vermiş ve dikkate almıştır. Söz gelimi şu ayet bu hadisle bağlantılı olarak ele alınmıştır:²⁰ *Rabbinin makamından korkan ve nefsini kötü arzularından uzaklaştıran için ise cennet yegane barınaktır.*²¹ Bu sebeple hadis, bir çok eserde geçmekte ve nefisle cihadın açık düşmanla savaştan daha önemli ve büyük olduğuna dayanak yapılmaktadır. Mesela Süfyân es-Sevrî'nin (ö.161/777) şöyle dediği nakledilmektedir: “*Senin gerçek düşmanın öldürdüğünde ecir aldığın dış düşmanın değildir. Geçek düşmanın içindeki nefsidir. Düşmanıyla savaştığından daha çok onunla savaş.*”²² İbrahim b. Edhem (ö.161/777) de: “*Cihâdın en çetini nefsin arzularına karşı olanıdır*”²³ demektedir. İlk dönem müfessirlerinden Ebû Süleyman ed-Dârânî (ö. 215/830) de Ankebût suresinin 69. ayetiyle ilgili olarak cihadın sadece kâfirlerle savaş anlamına gelmediğini bundan başka Allâh'ın dinine yardım, ilâhî gerçekleri tersyüz edenlerle ilmi mücadele (er-redd 'ale'l-mubtilîn), zalimleri zaptu rapt altına alma/kontrol (kam'u'z-zâlimîn), iyiliği hakim kılma kötülüğü engelleme yolunda çaba, Allâh'a itaat hususunda nefisle mücâhede anlamlarına vurgu yapar ve nefisle mücadeleyi en büyük cihâd olarak nitelendirir.²⁴ Hanefî fukahâsından Debûsî (ö.430/1039) de en faziletli cihadın nefisle mücâhede olduğunu anlatır ve bu anlayışın delillerine yer vererek geniş bir şekilde tahlilde bulunur.²⁵ İbn Battâl (ö.449/1057) da cihad'ın iki kısmından bahseder:

1-Açık düşmanla cihâd. Bu zarar veren kâfirlere karşı cihaddır.

¹⁶ Hacc (22), 78.

¹⁷ Mukâtil b. Süleymân, *el-Eşbâh ve'n-nezâir* (nşr. Abdullah M. Şehhâte), Kahire 1414/1994, s. 290.

¹⁸ Mesela bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 1407/1986-87, XI, 338.

¹⁹ Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebir* (nşr. Âmir Ahmed Haydar), Beyrut 1408/1987, s. 165, nr. 373; Süyûtî, *el-Câmi'u's-sagîr* (Feyzû'l-Kadir ile), Beyrut 1391/1972, IV, 511, nr. 6107.

²⁰ Münâvî, *Feyzû'l-Kadir*, Beyrut 1391/1972, IV, 511, ayrıca bk. III, 109; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, Kahire, ts. (İdâretü't-Tibâ'ati'l-müniriyye), XIX, 209.

²¹ Nâzî'ât (79), 40-41.

²² İbn Battâl, *Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh* (nşr. Ebû Temîm İbrâhîm), Riyad, ts. (Mektebetü'r-Rüşd), X, 210.

²³ Münâvî, *Feyzû'l-Kadir*, Beyrut 1391/1972, IV, 511.

²⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân* (nşr. Ebû İshâk İbrahim Ettafeyyîs), Kahire 1387/1967, XIII, 364-364.

²⁵ *el-Emedü'l-aksâ* (nşr. M. Abdülkadir Atâ), Beyrut 1405/1985, s. 37-48.

2-Gizli (bâtınî) düşman. Bu da nefis ve hevâ'ya karşı cihaddır. Bu ikisine karşı cihad ise cihâdların en büyüğüdür.²⁶ İbn Receb el-Hanbelî (ö.795/1393) de bu ayırımı katılır.²⁷

Esasen nefisle cihâd'ın önemli görülmesi Kur'ân-ı Kerîm'in nefsin saptırıcı özelliğine dikkat çekmesi²⁸ ve Hz. Peygamber'in "*Asıl mücâhid Allâh yolunda nefsiyle cihâd edendir*" şeklindeki hadisine dayanır.²⁹ Abdullâh b. Ömer de kendisine sorulan cihâd ile ilgili bir soruya: "*Önce nefsinden başla ve ona karşı cihâd et, önce nefsinden başla ve ona karşı savaş*" şeklinde cevap vermiştir.³⁰

Hz. Ali de sizin cihadlar içinde ilk olarak hoş karşılamayacağınız/ciddiye almayacağınız nefislerinize karşı olan cihadınız diyerek uyarıda bulunmuştur.³¹

İbrâhim b. Ebî 'Able de savaştan dönen bir grup mücahide küçük savaştan büyük savaşa döndünüz; peki büyük cihâd için neler yaptınız? diye hitap edince onlar: *Büyük cihâd nedir?* diye sormuşlar, İbrahim b. Ebî 'Able de: "*Kalbin cihâdıdır*" diye cevap vermiştir.³²

Hz. Ebû Bekir de kendinden sonra hilafete aday olması için öneride bulunduğu Hz. Ömer'e öncelikle nefsiyle cihat etmesini tavsiye etmiştir.³³

Kur'ân lugatı müellifi Râgıb el-İsfahânî (ö.502/1108) daha sonra bir çok alim tarafından da benimsenen tasnifinde Allâh yolunda cihâd için üç düşman belirlemiştir. Bunlar: 1-Açık düşman 2-Şeytan 3-Nefis'tir.³⁴

Birinci sırada yer alan açık düşmanın saldırı halinde olan açıkça düşmanlığını ilan etmiş bulunan insanlar olduğu aşikârdır. Buna karşı savunma meşrudur ve bu evrensel bir kuraldır. İkinci ve üçüncü durumda yer alan şeytan ve nefis ise insanın sinsî düşmanıdır ve insanlardan oluşan açık düşmandan daha tehlikelidir. Kur'ân-ı Kerîm şeytan'ın Allâh'ın rahmetinden kovulduktan sonra insanları saptırmak için mühlet istediğini Allâh'ın da kendisine izin verdiğini,³⁵ onu da apaçık düşman ilan ettiğini³⁶ belirtir. Nefsin de sürekli bir biçimde kötülüğü emrettiğine dikkat çeker.³⁷ Şeytan ve nefis iç ve gizli düşman kategorisinde birleşirler. Kur'ân-ı Kerîm iç düşmanla ilgili cihâd sürecini ve nihai hedefine işaret eder. Buna göre *emmâre* denilen sürekli kötüye çeken nefisle mücadelenin sonucunda nefis kendisini kınayan,

²⁶ İbn Battâl, *a.g.e.*, X, 210.

²⁷ *Câmi'u'l-'ulûm ve'l-hikem*, Kahire, ts. (Dâru'd-Da'Ve), s. 171, 172.

²⁸ Sâd (38), 26.

²⁹ Tirmizî, "Fezâilü'l-cihâd", 2; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 20, 22.

³⁰ İbn Receb el-Hanbelî, *Câmi'u'l-'ulûm ve'l-hikem*, Kahire, ts. (Dâru'd-Da'Ve), s. 171.

³¹ İbn Receb el-Hanbelî, *a.g.e.*, s. 171.

³² İbn Receb el-Hanbelî, *a.g.e.*, s. 171.

³³ İbn Receb el-Hanbelî, *a.g.e.*, s. 171-172.

³⁴ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, İstanbul 1985, s. 208.

³⁵ Hicr (15), 39; Sâd (38), 82.

³⁶ Bakara (2), 168, 208; En'âm (6), 43, 142; Enfâl (8), 48; Yûsuf (12), 5; Neml (27), 34; Yâsin (36), 60...

³⁷ Yûsuf (12), 53.

eleştiren bir konuma gelir (*levvâme*).³⁸ Bunun bir adım sonrasında da geçici bayağı zevklerden kurtularak huzura erer ve böylece *mutmainne* derecesine çıkar.³⁹ Nihayetinde de Allâh'ın takdirine razı olur (*râdiye*) ve bunun peşinden de her mü'minin birinci önceliği olan Allah'ın rızasına kavuşarak (*mardıyye*) ebedi mutluluğu yakalar.⁴⁰

Ünlü müfessir Fahreddin er-Râzî (ö.606/1209) ise kendilerine karşı cihâd yapılacak düşmanları üç kısımda ele alır ve onlarla mücadele yollarına yer verir:

1-Kendisi ile nefsi arasında cihâd. Bu bayağı zevklerden ve isteklerden mahrum etmek suretiyle nefse hükmetmektir.

2-Kendisiyle diğer insanlar arasında cihâd. Bu insanlardan beklentilerini kesmek, onlara şefkat ve merhametle yaklaşmaktır.

3-Kendisi ile dünya arasında cihâd. Bu da dünyayı ahireti için bir azık edinmektir.⁴¹

Meşhur dilcilerden Fîrûzâbâdî (ö.817/1414) de Kur'ân-ı Kerîm'de cihâd edilmesi gereken beş düşmandan bahsedildiğini belirtir ve bunları şu şekilde kategorize eder:

1- Kâfirler ve münâfıklarla *burhân* ve *hucet*'le (açık kanıt ve kesin delillerle tartışarak) mücadele:

“*Kâfirler ve iki yüzlülerle cihad/mücadele et*”⁴² ayetleri ile “*Kâfirlere boyun eğme ve bu Kur'ân ile onlara karşı büyük cihâd et*”⁴³ ayeti bu konunun delilidir.

2-Doğru yoldan sapmış olanlarla (ehlü'd-dalâle) kılıç ve savaşma yoluyla cihâd:

“*...Mücâhidleri oturanlardan çok daha büyük ecirle üstün kılmiştir*”⁴⁴ ayeti ile “*Hicret edip Allah yolunda cihad edenler var ya, işte bunlar Allahın rahmetini umabilirler. Allah hakkıyla yarlıgayıcı, cidden esirgeyicidir*”⁴⁵ ayeti bu konunun delilidir.⁴⁶

³⁸ Kıyâme, 75/2.

³⁹ Feccr, 89/27.

⁴⁰ Feccr, 89/28-30.

⁴¹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut 1415/1995, XXIX, 317.

⁴² Tevbe (9), 73; Tahrim (66), 9.

⁴³ Furkân (25), 52.

⁴⁴ Nisâ' (4), 95.

⁴⁵ Bakara (2), 218.

⁴⁶ Dalâlet'in bir çok anlamı vardır. En belirgin anlamı doğru yoldan sapmaktır. Burada kastolunan daha çok saptıktan sonra Müslümanları yolundan döndürmek için onlara karşı savaşlardır. Nisâ suresinin 167-169. ayetleri bunu anlamaya yardımcı olabilir: "Onlar ki inkâr eder ve başkalarını da Allâh yolundan engellerler, işte onlar hak yoldan büsbütün sapmışlardır. İnkâr edip zulmedenleri Allah affedecek değildir..." Bu konuda yine Muhammed suresinin (47) 1. ayeti de zikredilebilir. Dalâl kelimesinin şaşırma, unutmak, gaflette bulunmak gibi anlamları da vardır ki bu anlamları ihtiva eden bazı ayetler mevcuttur. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerîm'de bazı peygamberler için de kullanılmıştır (Bk. Mukâtil b. Süleymân, *el-Eşbâh ve'n-nezâir* (nşr. Abdullah M. Şehhâte), Kahire 1414/1994, s. 297-299, "dalâl" md.; Râgıb, *el-Müfredât*, s. 440-442, "dalle" md.; Fîrûzâbâdî, *Besâiru zevi't-temyiz fi latâifi'l-Kitâbi'l-'Aziz*, Kahire 1416/1996, III, 481-485, "d.l.l." md.).

3-Nefisle mücâhede:

*“Kim cihâd ederse ancak kendi yararına cihâd eder. Allâh, âlemlerden zengindir. (Kimsenin cihâdına muhtaç değildir. İnsanların cihâd ve ibâdetleri kendi menfaatleri içindir)”*⁴⁷ ayeti bunu öngörür.

4-Hidâyet yolunda şeytana muhalefet etmek suretiyle onunla mücâhede:

*“Ama bizim uğrumuzda cihâd edenleri biz, elbette yollarımıza iletiriz. Muhakkak ki Allâh, iyilik edenlerle beraberdir”*⁴⁸ ayetinden bu anlam çıkmaktadır.

5-Allâh’a yaklaşma ve O’nun lutfuna mazhar olma amacıyla kalple mücâhede:

*“Allâh uğrunda, O’na yaraşır biçimde cihâd edin. O, sizi seçti”*⁴⁹ ayetinden bu sonuç çıkmaktadır.

Fîrûzâbâdî bu kategorik ayırimdan sonra gerçekte mücâhede’nin üç grupta ele alınması gerektiğini söyler ve Râgıb el-İsfahânî’nin şu tasnifine katılır:

1-Açık düşmanla cihad

2-Şeytanla cihad

3-Nefisle cihad.⁵⁰

Nefisle mücadelenin açık düşmanla savaştan daha büyük cihâd olarak kabul edilmesi bir başka ifadeyle iç düşmanla savaşın dış düşmanla savaştan daha önemli görülmesinin iki temel sebebi olabilir. Birincisi nefesine yenik düşmüş olan insanların sahip oldukları gücü her an başta kendisi olmak üzere çevre ve toplum aleyhine kullanabilecek bir potansiyele sahip olması. İkincisi de herhangi bir nedenle savaş çıkması durumunda nefesine yenik düşmüş olan bir insanın savaş esnasında savaş ahlakına riayet etmesinin düşünülmemesi olacaktır. Her iki durumda da temel insani değerlerin zarar görmesi kaçınılmazdır. Çünkü böyle bir insan artık benliğini kaybetmektedir. Bu sebeple bazı alimler özellikle İslâm’ın ilk yıllarında savaşa izin verilmemesinin sebeplerinden birisi olarak insanların eğitilmeleri ve nefis terbiyesine kavuşturulması olarak zikrederler. Çünkü Arap kabileleri dört ay dışında hiçbir insani değer tanımadan intikam, şovenizm, dünya menfaati gibi sebeplerle savaşı bir yaşam biçimi haline getirmişlerdi. Onların bu alışkanlıklarının özellikle tedavi edilmesi icap ediyordu. Bu bağlamda gönüllerdeki cahiliye hisleri silinip, kin ve nefret ateşi söndürülüp onun yerine en yüce insani duyguların yerleşmesi lazımdı ki bu bir süreci

⁴⁷ Ankebût (29), 6.

⁴⁸ Ankebût (29), 69.

⁴⁹ Hacc (22), 78.

⁵⁰ Fîrûzâbâdî, *Besâiru zevi’t-temyiz fi latâifi l-Kitâbi l-‘Azîz*, Kahire 1416/1996, II, 401-403, “c.h.d.” md.

gerektiriyordu. Aksi takdirde eski alışkanlıkları tekrar nüsedebilir ve bundan da insanlık zarar görebilirdi. “*Yâ Rasûlallah biz müşrik iken daha başımız dik ve kimseye boyun eğmeden yaşadık, Müslüman olduk boynumuz büküldü, niçin savaşmıyoruz?*” diyen Abdurrahmân b. Avf ve arkadaşlarına Hz. Peygamber: “*Ben affetmekle emrolundum, onun için kimseye vuruşmayın*” buyurmuştur⁵¹ ki gerçekten bu büyük bir erdem ve önemli bir eğitim hamlesidir. Bu sebeple hemen işin başında savaşı isteyenlere ve savaşmaya izin verilmemesini bir aşığılanma kabul edenlere Allâh Te’âlâ’nın öncelikle namaz ve zekatla bu duyguları kazanarak derûnî anlamda bir arınmanın temini için⁵² ikazda bulunması⁵³ İslam’da şiddetin tasvip edilmediğinin bir ifadesi olarak önemli bir örnektir.⁵⁴

Gerçekten bütün saldırılara rağmen savaşmaya belli bir dönemden sonra izin verilmesi sadece Müslümanların güçsüz olmalarıyla izah edilemez. Özellikle savaşçıların belli bir eğitim sürecinden geçirilmesi şiddetin meşruiyeti ve ölçüsü ile ilgili de ipuçları vermesi noktasında ilginçtir.

Konunun bir başka boyutu da az önce söylendiği gibi savaş ahlakı ile ilgilidir. İnsanlara belli bir eğitim düzeyi kazandırmamış ve ahlaki kontrol mekanizmalarını etkinleştirememiş olsaydı -az ileride değinileceği üzere- Hz. Peygamber’in çevre de dahil olmak üzere *savaşmayan hedef alınamaz* şeklinde vazettiği temel ilkenin sonucu olarak muharebe esnasında sadece silahlı askerlerin muhatap alınmasını öngören talebinin yerine getirilmesi oldukça zorlaşabilirdi. Çünkü savaş öfke duygusunun yoğun yaşandığı bir ortamı ifade eder. Bu duygunun terbiye edilmemesi insanı azgın bir hayvandan daha yıkıcı hale getirir. Az ileride değinileceği üzere Uhud savaşı sonrası müşriklerin yaptıklarından çok etkilenen Müslümanlar intikam hisleriyle dolunca Nahl suresinin 126-127. ayetiyle uyarılmışlardır. Bu da gösteriyor ki nefis eğitimi uzun bir süreç olarak devam etmektedir.

Bütün bu sebeplere binaen bazı alimlerin cihadın meşru kılınmasının hikmetini, eksiklikleri bulunanların bu eksikliklerinin giderilip kemale erdirilmeleri ve onların ortaya çıkaracağı kargaşa/bozgunculuk (fesâd) ile taşkınlık ve kıskırtmalara engel olmak şeklinde belirlemeleri oldukça çarpıcıdır.⁵⁵

Ortak bir görüş olarak şunu ifade etmek gerekir ki İslâm alimlerinin öngörmüş olduğu cihâdın bütün kategorilerinde saldırı halinde bir düşman söz konusudur ve buna uygun araçlar, yöntemler belirlenmiştir. Cihâd’ın da saldırı halindeki bu düşmanların gücünü kırmayı amaçladığı dikkati çeken önemli hususlardan birisidir. Bu sebeple bazı dilcilerin cihâdın tanımını:

⁵¹ Nesâî, “Cihâd”, 1; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, Beyrut 1420/1999, IV, 173; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm* (nşr. M. İbrahim el-Bennâ v.dğr.), İstanbul 1985, II, 315.

⁵² Nisâ’ (4), 77.

⁵³ M. Reşid Rızâ, *Tefsîru’l-Menâr*, Beyrut, ts. (Dâru’l-Ma’rife), V, 264.

⁵⁴ bk. Cevdet Said, *İslâmî Mücadelede Şiddet Sorunu* (trc. H. İbrahim Kaçar), İstanbul 1995, s. 48, 111.

⁵⁵ Münâvî, *Feyzü’l-Kadîr*, III, 109.

استفراغ الوسع في مدافعة العدو

“*Cihâd veya mücâhede düşmana karşı müdafaa (düşmanı geri püskürtmede) bütün gücü sarfetmektir*” şeklinde yapmaları anlamlıdır.⁵⁶

Sonuç olarak Râgıb el-İsfahânî'nin cihâdı üç düşmana karşı yapılan mücadele olarak bölümlemesi bunun da kabul görmesi Kur'ân-ı Kerîm'in ve hadislerin ruhuna uygun gözükmektedir. Çünkü mücâdele, Allâh yolunda kalmak isteyenlerle Allâh yolundan döndürmek isteyenler arasında geçmektedir. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerîm ve Hadislerde özellikle *el-cihâd fi sebîlillâh* ile *es-saddü 'an sebîlillâh* ifadelerinin⁵⁷ kullanılmış olması bu açıdan anlamlı ve oldukça açıklayıcıdır. *el-Cihâd fi sebîlillâh* Allâh yolunda çaba sarfetmek, *es-saddü 'an sebîlillâh* de Allâh yolundan vazgeçirmek demektir. Nitekim Kur'ân müşriklerin Allâh yolundan vazgeçirme çabalarına işaret ettikten sonra güçleri yetmiş olsa Müslümanları dinlerinden döndürünceye kadar savaşımaya devam edeceklerini haber vermektedir.⁵⁸ Bunun sebebi de İslâm'ın gelişidir. İslam'ın gelişi karşı tarafın *tuğyan* ve *küfrünü* arttırmış,⁵⁹ bu da onların kin ve düşmanlıklarına, saldırılarına hız kazandırmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in ısrarla üzerinde durduğu üzere Müslümanlara Allâh yolundan dönmeleri ve dinlerinden vazgeçmeleri için her türlü eziyet ve baskı reva görülmüş buna karşılık başlangıçta Müslümanlara bir çok güçlük içinde *Allâh yolunda hicret* yolu görünmüştü.⁶⁰ Habeşistan ve Medîne'ye yapılan hicretler bu sıkıntılı durumun çıkış yolu idi. Müşriklerin buralarda da onların peşini bırakmadıkları çok iyi bilinmektedir. Daha sonra Allâh yolundan vazgeçirme faaliyetleri ve bu yoldan döndürme çalışmaları hız kesmeyince hatta daha da şiddetlenince *Allâh yolundan döndürmeye* karşı *Allâh yolunda savaşıma* izin verilmişti. Bu mücadele açık düşmanlarla yapılan savaştı. Mücadelenin bir de mali boyutu vardı. Onlar mallarını *Allâh yolundan vazgeçirmek için* harcıyorlardı. Müslümanlardan da aynı şekilde mallarını *Allâh yolunda harcayarak* mücadele etmeleri istenmiştir.⁶¹

Allah yolundan alıkoyan ve vazgeçirmeye çalışan diğer iki düşman da şeytan ve nefistir. Şeytan Allâh yolundan vazgeçirmek ve döndürmek için bir takım şeyleri süslü gösterir ve Allah yolundan saptırır.⁶² Ancak o ihlaslı kullara zarar veremeyecektir.⁶³ O halde şeytanla cihâd, Allâh'a samimi bir teslimiyetle başarıya ulaşabilir.

⁵⁶ Firûzâbâdî, *Besâiru zevi't-temyiz fi latâifi'l-Kitâbi'l-'Azîz*, Kahire 1416/1996, II, 401-402, “c.h.d.” md.

⁵⁷ Nisâ' (4), 160; A'râf (7), 45, 86; Enfâl (8), 36, 47; Tevbe (9), 34; Muhammed (47), 1, 32, 34.

⁵⁸ Bakara (2), 217.

⁵⁹ Maide (5), 64, 68.

⁶⁰ Nisâ' (4), 89, 100; Nûr (24), 22.

⁶¹ Bakara (2), 195, 261-262; Enfâl (8), 60.

⁶² Neml (27), 24; Ankebût (29), 38; Zuhruf (43), 37.

⁶³ Hicr (15), 39-40; İsrâ' (17), 61.

Tam bu noktada nefis ve şeytan ile cihadın/mücadelenin dış düşmana göre daha önemli olmasının bir sırrı daha ortaya çıkmaktadır. Çünkü insanı yönlendiren iç dünyasıdır. Allah yolundan vazgeçirebilmek için dış baskının dolayısıyla dış düşmanın bir etkisi yoktur. Çünkü dış baskı ile insanın kalbine hakim olmak imkansızdır. Bu mücadele sırasında ölüm hali de şehitlikle taçlanmakta, kişi ebedi saadete ermektedir. Bu sebeple dış düşmandan her zaman korunma imkanı vardır. İç düşman ise müslüman ile içeriden mücadele etmekte ve onu dininden çevirmek için daha etkili olmaktadır. İnsan için bu alemde en büyük değer iman olduğu dikkate alınırsa nefisle savaşın dış düşmanla savaştan niçin daha önemli olduğu ortaya çıkar.

Kur'ân-ı Kerîm, burada cihâd açısından çok ince bir noktaya daha vurgu yaparak iki yolda mücadeleyi karşılaştırır ki cihâdı açıklayıcı olması bakımından son derece dikkate değer bir husus olarak göze çarpmaktadır. Mü'minler *Allâh yolunda* savaşırken⁶⁴ kâfirler *tâgût yolunda* savaşmaktadırlar.⁶⁵ Kur'ân'a göre Allâh insanları *karanlıktan aydınlığa* çıkarırken tâgût *aydınlıktan karanlığa* çıkarmaktadır.⁶⁶ Müfessirlere göre birinci ayette tâgût'tan maksat şeytan iken, ikincisinde Ka'b b. Eşref'in (ö.3/624) sembolize ettiği⁶⁷ şeytanca zihniyete sahip⁶⁸ inatçı, zorba, despot, zalim, kural tanımayan, gücünü biraz da mistik, ilâhî ya da kehanet, sihir gibi olağanüstü özelliklerinden aldığı intibai veren bir yapıya sahip olan kişilerdir.⁶⁹ Ka'b b. Eşref'in kişiliği konuyu aydınlatmaktadır. Bu zat, bazı müşriklerin ve diğer bazı gayr-ı Müslim unsurların taparcasına bağlılık hissettikleri bir kişiydi. Bedir savaşından sonra Mekke'ye giderek müşrikleri, şiiirleriyle Müslümanlara karşı tahrik etmiş, intikam duygularını körüklemiş, onları cesaretlendirmiş, yine onları servetiyle desteklemiş, Hz. Peygamberi ve Müslümanları şiiirleriyle hicvetmiş, bunlarla da yetinmeyerek kırk kadar adamıyla Müslümanlara karşı savaşmak üzere Mekkelilerle anlaşmıştı.⁷⁰ Onun bu saldırıları karşısında Hz. Peygamber öldürülmesini istemiş ve kendisi katledilmiştir. Bu tür insanlar azgınlık ve taşkınlık yapmaları, hak tanımamaları ve her türlü entrikaya başvurarak saldırganlıklarıyla şeytanla birleşmektedirler. Aynı kökten gelen *tâgî* kelimesi de engellere bakmaksızın ve özellikle de dini ve ahlakî mülâhazaları çiğneyerek yoluna devam eden, kendisini hiçbir şeyin durdurmasına izin vermeyen ve kendi gücüne güveni sınırsız olan kişi demektir.⁷¹

⁶⁴ Nisâ' (4), 76; Tevbe (9), 111; Sâff (61), 4; Müzzemmil (73), 20.

⁶⁵ Nisâ' (4), 76.

⁶⁶ Bakara (2), 257.

⁶⁷ Mukâtil b. Süleymân, *el-Eşbâh*, s. 116; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 172-173.

⁶⁸ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, s. 489, "t.g.v" md.; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 454, "t.g.y." md.

⁶⁹ Bakara (2), 257; Nisâ' (4), 51, 60, 76; Maide (5), 60.

⁷⁰ M. Ali Kapar, "Ka'b b. Eşref", *DİA*, XXIV, 3-4.

⁷¹ T. Izutsu, *Kur'ân'da Dini ve Ahlakî Kavramlar* (trc. Selahattin Ayaz), İstanbul 2003, s. 235.

Nefis de insanı Allâh yolundan saptırır ve Allâh yolundan sapanlara ise şiddetli azap vardır.⁷² O zaman nefsi arzuladığı şeylerden mahrum etmek kurtuluşa götürecektir ve azaptan kurtaracak yoldur.⁷³ Nefsi kötü arzularından menetmek ise onunla cihaddır.

Görüldüğü üzere Müslümanı Allâh yolundan döndürmeye çalışan üç düşman vardır ve bunlara karşı uygun araçlarla savunmada bulunmak Allâh yolunda cihaddır. İlk müfessirlerden Mukâtil b. Süleyman'a göre ise bu araçlar, az önce geçtiği üzere söz, silah ve ameldir.

III- Cihâd *Hasen li-Gayrihi*'dir

Hanefî usülcüler, emirleri özü itibariyle yani bizzat kendisindeki bir manadan dolayı güzel (hasen bi-nefsih) ve bir başka sebeple güzel (hasen li-gayrih) olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Bunların da kendi içinde kategorileri vardır. Ancak bunlar doğrudan konumuzu ilgilendirmediği için üzerinde durulmayacak ve cihâd'ın bu kategoriler arasındaki yeri ve nasıl bir zihniyeti yansıttığı tespiti için çalışılmakla yetinilecektir. Bu alimlere göre cihâd, doğrudan doğruya özü itibariyle değil bir başka manadan dolayı güzeldir. Bunun pratikteki sonucu onu güzel kılan mana ortadan kalktığında kendisinin de kalkmış olmasıdır. Bunu şöyle bir örnekle daha açık hale getirmek mümkündür. Cuma namazı için koşmak/çaba sarfetmek (sa'y) özü itibariyle/bizatihi değil Cuma namazına vasıta olmasından dolayı güzeldir. Seferde olmak gibi Cuma namazının farz olma hükmü ortadan kalktığında sa'y hükmü de kalkar. Keza suçun bulunmadığında cezanın bulunmaması da örnek olarak zikredilebilir. Cihad da kafirlerin şerrini defetmenin ve hak dini yüceltmenin vasıtası olduğundan güzeldir. Eğer ortada düşmanlık yoksa cihadı gerekli kılan bir sebep de yoktur. Hanefî usülcüler ortak bir dille cihâdın özü itibariyle güzel sayılamayacağını şu ifadeyle izah ederler:

{ }

“Cihâd bizatihi güzel olduğu için emrolunmuş değildir. Çünkü cihad Allâh'ın kullarına azap/acı çektirmeyi ve köylerin-kentlerin tahribini beraberinde getirmektedir. Bunda ise bir güzellik sözkonusu olamaz. Hz. Peygamber'in “*Âdemoğlu Allah'ın şaheser yapıtıdır. Allah'ın diktiği bu yapıtı*

⁷² Sâd (38), 26.

⁷³ Nâzi'ât (79), 40-41.

yıkan ise mel'undur" şeklindeki hadisi⁷⁴ ortadayken " cihâdın güzel olduğu nasıl söylenebilir ki!"⁷⁵

Bu ifadeler Müslümanların cihadın savaş boyutunu merkeze alarak dünyayı şekillendirmek istedikleri yönündeki bir takım iddialara gerçekçi bir cevap olarak oldukça önemlidir. Hatta zikri geçen hadis mevsuk hadis eserlerinde yer almasa bile hakim zihniyeti yansıması açısından oldukça değerlidir.

Bunun yanında Hanefî usulcüler cihadın sebeplerinden birisi olarak kâfirin küfrünü de zikrederler. Mesela Abdülazîz el-Buhârî (ö.730/1330) şöyle der: "*Cihâd ancak kâfirin küfrü sayesinde güzel olmuştur. Çünkü kâfir Allâh'a ve Müslümanlara düşman olmuştur. Bundan dolayı kâfirleri yok etmek, hak dini güçlendirmek ve yüceltmek için cihad meşru kılınmıştır.*"⁷⁶ Buradaki ifadelerden de açıkça anlaşılacağı üzere sadece kâfir olma daha açık bir ifadeyle Müslüman olmama savaşın sebebi olarak zikredilmemiştir. Burada küfrün zikredilmesinin sebebi İslam'ın geldiği andan itibaren küfrün, Müslümanlara karşı düşmanlığın ayrılmaz bir parçası ve saldırının itici gücü olmasıdır. Mesela Hıristiyan dünyası ilk dönemlerden itibaren kendi dışındakileri İslam geldikten sonra da Müslümanları heretik/sapkın kabul ederek kendi hak dinlerine! döndürünceye kadar savaşılması gereken unsurlar olarak görmüşler ve *Hıristiyan olmamayı* savaşın sebebi saymışlardır. Az ileride cihadın en fazla üzerinde durulan savaş boyutu ele alınırken savaşın sebepleri üzerinde durulacaktır.

Burada kesin olarak şunu da belirtmek gerekir ki bilinçli bir Müslüman açısından savaş çıkarmak ve bu esnada Müslüman olmayan birçok insanı öldürmek onları, Müslüman olmaları her zaman imkan dahilinde bulunan ömürlerinden mahrum etme bir başka ifadeyle İslama girme şanslarını ortadan kaldırma anlamı taşıması açısından da tasvibe şayan bir şey değildir.

IV- Cihâd Bir Din Savaşı Değildir

Özellikle batılı müelliflerde cihâdın bir din savaşı olduğu fikri hakimdir. Mesela Henri Masse, '*savaş, insanları hakiki imana getirmek maksadıyla başlamışsa adaletli kabul edilirdi*'⁷⁷ şeklinde bir iddiada bulunmaktadır. Bu tür iddiaların arka planında Roma hukukundan (bellum justum) uyarlanan Hıristiyanlıktaki *haklı/adil savaş* (just war) anlayışı ile Yahudilikteki *kutsal savaş* inancının etkisi görülmektedir. Nitekim Macid

⁷⁴ Bu hadise muteber kaynaklarda rastlanılmamıştır.

⁷⁵ Serahsî, *el-Usûl* (nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî), Haydarâbâd 1372'den ofset İstanbul 1984, I, 60-63; Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl* (*Keşfü'l-esrâr* ile), Beyrut 1417/1997, I, 393-406; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, Beyrut 1417/1997, I, 393-406; Nizâmüddîn eş-Şâşî, *el-Usûl* (nşr. Muhamed Ekrem en-Nedvî), Beyrut 2000, s. 109-111; Sadruşşerî'a, *et-Tavdih*, Kahire, ts. (Subeyh), I, 374-378; Teftâzânî, *et-Telvîh*, Kahire, ts. (Subeyh), I, 374-378; İbn Emîrî'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, Bulak 1316, II, 101-103.

⁷⁶ *Keşfü'l-esrâr*, I, 404.

⁷⁷ *İslam*, s. 74.

Hadduri de aynı bakış açısıyla İslâm'ın cihâd vecibesıyla haklı savaş anlayışını özdeşleştirmektedir.⁷⁸ Ayrıca Hadduri İslam'ın, savaşı Müslüman olmayanlara karşı kesintisiz surette ilan edilmiş olarak tasarlayıp kutsal savaşa dönüştürdüğünü de iddia ederken aynı arka plandan yola çıkmaktadır.⁷⁹

Önce şunu belirtmek gerekir ki Kur'ân-ı Kerîm'in Tevbe sûresinin 6. ayetinden farklı dinden olmanın savaşın sebebi olmadığı açık bir biçimde anlaşılmaktadır. İslam nezdinde şirk en büyük haksızlık⁸⁰ ve affı olmayan en büyük günah kabul edildiği halde⁸¹ bir Müslümandan himaye isteyen müşrike bunun sağlanması ve Müslüman olmaması halinde kendisini güvenlik içinde hissedeceği bir yere ulaştırılması istenmektedir. Üstelik ayetin öncesi ve sonrası bu talebin savaş halinde iken bile gelmiş olsa hükmün bu olduğu anlaşılmaktadır. Yine Mümtahine suresinin 8 ve 9. ayetlerinde açık bir biçimde dini sebebiyle Müslümanla savaşmayan gayr-ı Müslimlerle iyi ilişkiler içinde bulunmanın yasaklanmadığı açıklanmaktadır.

Cihâd'ın bir din savaşı olmadığı ve insanların farklı inançlardan olmasının savaş sebebi ya da öldürülmeleri için bir gerekçe olamayacağı en tipik örneklerinden birisi de şudur. Hz. Peygamber Bedir'de müşrikler saldırıya başlayacağına arkadaşlarını uyararak, saldırı halindeki müşrikler içinde kendi istekleri dışında çevresindekilerin baskısıyla savaşmaya gelenler olduğunu, içlerinde kendilerine iyiliği dokunanların bulunduğunu mümkün olduğu ölçüde bunların korunması yönünde askerlerine talimat vermiştir.⁸² Eğer şirk koşmak bir öldürme sebebi olsaydı Hz. Peygamber imkan eline geçmişken elbette bunları yapardı. Keza esirlere iyi muamele edilmesi emri de⁸³ bu tezi güçlendirmektedir. Ayrıca zimmî hukuku cihadın bir din savaşı olmadığını göstermeye kafidir. Eğer onlar dinlerinden dönünceye kadar savaş yani cihad sözkonusu olsaydı İslam toplumunda gayr-ı Müslimler barınabilir miydi?!

Bundan başka Kur'ân-ı Kerîm çok açık bir biçimde dinde zorlamayı yasaklamış,⁸⁴ ısrarlı bir şekilde Peygamber'in insanlar üzerinde bir zorba olmadığını,⁸⁵ öğüt verici,⁸⁶ müjdeleyici (beşîr) ve korkutucu (nezîr)⁸⁷ gibi niteliklerini sayarak görevinin sadece irşâd, tebliğ, ilahi mesajı insanlara ulaştırma ve davet olduğunu, insanların kabul edip etmeme şeklindeki

⁷⁸ Haddûrî, *İslam Hukukunda Savaş ve Barış*, s. 69, a.mlf., *İslam'da Adalet Kavramı*, s. 209-210.

⁷⁹ Haddûrî, *İslam Hukukunda Savaş ve Barış*, s. 63.

⁸⁰ Lokman (31), 13.

⁸¹ bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "ş.r.k." md.

⁸² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Kahire 1415/1994, II, 550.

⁸³ İnsan (76), 8-9.

⁸⁴ Bakara (2), 256; Yûnus (10), 99.

⁸⁵ Gâşiye (88), 22.

⁸⁶ Gâşiye (88), 21.

⁸⁷ Bakara (2), 119, 213; Nisâ' (4), 165; Mâide (5), 19; A'râf (7), 188; Hüd (11), 2; İsrâ' (17), 105; Furkân (25), 56; Ahzâb (33), 45; Sebe' (34), 28; Fâtır (35), 24.

tercihlerine göre karşılıklarını göreceklerini söylemiştir.⁸⁸ Hatta Kur'ân bu konuda ısrar edilmesini de hoş görmemiştir.⁸⁹ Esasen bu bütün peygamberlerin ortak tutumudur.⁹⁰ Çünkü onun getirdiği değerler diğerlerine göre kör ile gören,⁹¹ sağır ile işiten,⁹² karanlık ile aydınlık,⁹³ diri ile ölü,⁹⁴ eğrilik ile doğruluk⁹⁵ arasındaki fark kadar açık ve dikkat çekici, karanlıkları aydınlatan ışık⁹⁶ kadar parlaktır. İnsana da bütün bunları görebilecek basiretler (idrak kabiliyetleri) verilmiştir.⁹⁷ İşte Peygambere düşen görev sadece bu kadar açık hakikatlere işaret ederek insanları davet etmektir. Hatta Kur'ân-ı Kerîm Hz. Peygamber'in insanların hidayete gelmesi noktasında gösterdiği olağanüstü çaba karşısında onların yüz çevirmesi karşısında üzülmesine uyarıda bulunur ve vazifesinin sadece tebliğ ve davet olduğuna işaret eder:

“Herhalde sen, inanmıyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin! Dilesek onların üzerine gökten bir mu'cize indiririz de boyunları ona eğilir (inanırlar). Rahmân'dan onlara hiçbir yeni Zikir (uyarı) gelmez ki, mutlaka ondan yüz çevirici olmasınlar.”⁹⁸

Kur'ân-ı Kerim davet vazifesinin hangi metotla yapılacağını da anlatır:

“Rasûlüm! Sen rabbinin yoluna "hikmet" ve "güzel öğüt"le çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Rabbin kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve o hidayete erenleri de çok iyi bilir.”⁹⁹

Buna göre davet, araştırmacı delil isteyen ve ilimde belli bir seviyeye gelmiş olan alime “ilim ve akılla gerçeği bulma”, “gerçeği açıklayan, şüpheyi gideren delil”, “sahih ve muhkem söz” gibi anlamlara gelen *hikmetle*,¹⁰⁰ halka, güzel öğüt; inatçı, cedelci ve tartışmayı sevenlere de güzel ve barışçı bir üslupla tartışarak yapılmalıdır.¹⁰¹ Bu noktada Kur'ân-ı Kerim oldukça dikkat çekici olan Hz. Mûsâ ile Fir'avn arasındaki ilişkiyi hatırlatır. Fir'avn yeryüzünde ululuk taslayan ve haddi aşanlardandır.¹⁰² Tahtını yıkacağından endişe ettiği için kızları bırakıp erkek çocukları kesecek kadar zalimdir.¹⁰³

⁸⁸ Ali-İmran (3), 20; Maide (5), 92, 99; Ra'd (13), 40; İbrahim (14), 52; Nahl (16), 35, 82; Kehf (18), 29; Nûr (24), 54; Ankebût (29), 18; Yâsîn (36), 17; Şûrâ (42), 48; Ahkâf (46), 35; Tegabûn (64), 12; Cin (72), 23; İnsan (76), 3.

⁸⁹ Kasas (28), 56.

⁹⁰ Nahl (16), 35; Yâsîn (36), 17.

⁹¹ En'âm (6), 50.

⁹² Hüd (11), 24.

⁹³ Ra'd (13), 16.

⁹⁴ Fâtır (35), 19-22.

⁹⁵ Bakara (2), 256; A'râf (7), 146-147.

⁹⁶ Nisâ' (4), 174; Mâide (5), 15-16; İbrâhim (14), 1; Hadîd (57), 9; Talâk (65), 11.

⁹⁷ En'âm (6), 104.

⁹⁸ Şu'arâ' (26), 3-5.

⁹⁹ Nahl (16), 125.

¹⁰⁰ İlhan Kutluer, “Hikmet”, *DİA*, XVII, İstanbul, 1998, s. 504.

¹⁰¹ Hökelekli, *a.g.e.*, s. 162.

¹⁰² Yûnus (10), 83.

¹⁰³ Bakara (2), 49; A'râf (7), 127, 141; İbrâhim (14), 6.

Tanrılık iddiasında bulunacak kadar da küstahtır.¹⁰⁴ Bununla birlikte Allah Hz. Mûsâ'ya ona gidip ilâhi mesajı ulaştırmasını ve yumuşak söz söylemesini emretmiştir.¹⁰⁵

İslam'ın tebliği ile ilgili bu genel esasları dışında Kur'ân-ı Kerîm gayr-ı Müslimlere tebliğin nasıl olacağı hususuna da ayrıca değinir:

“İçlerinden zulmedenler hariç, Kitap ehli ile ancak en güzel bir yolla mücadele edin...”¹⁰⁶

Ünlü müfessir Mücahid (ö.103/721) bu âyeti, onları yüce Allah'ın yoluna davet etmek ve imana gelebilecekleri ümidiyle O'nun delillerine dikkat çekmek suretiyle en güzel yolla mücadele etmek şeklinde anlamakta ve bu hususta sertlik ve kabalığa yer olmadığına işaret etmektedir. Ayette zikri geçen “zulmedenler” ifadesini de “size zulmedenler ve harb açanlar” şeklinde anlamaktadır ki¹⁰⁷ Saîd b. Cübeyr de bu görüştedir.¹⁰⁸ Müfessirler buna örnek olarak da her defasında barış antlaşmalarını bozup Müslümanları arkadan vuran Nadîr ve Kureyza Yahudilerini¹⁰⁹ zikretmektedirler ki oldukça açıklayıcıdır.¹¹⁰

Bütün bunlar cihâdın bir din savaşı olmadığına açık kanıttır.

V-Dâru'l-İslâm-Dâru'l-Harb Ayırımı

Dünya'nın bu şekilde ikiye bölünmesi Müslümanların Kur'ân ve sünnetin temel ilkelerinden hareketle ulaştıkları bir sonuç değil karşı tarafın tavrına göre oluşmuş güvenlikle ilgili bir ayırımdır. *Dâru'l-harb*, Müslümanlarca başlatılacak savaşa açık olan ülke anlamında değil her an Müslümanlara, saldırı gelme ihtimaline karşı alarm halini/teyakkuz durumunda bulunması gereken bir ülkeyi tanımlar. *Dâru'l-harb* terkinin Arap dilindeki kullanımı da bu anlayışı teyit etmektedir. Arap dilinde *harb* kelimesi barış anlamına gelen *silm*, *selm* ve *sulh* kelimelerinin karşıtı olarak kullanılır.¹¹¹ Arap dilcileri ise ilk dönemlerden itibaren *Dâru'l-harb* ifadesini “Müslümanlarla arasında barış antlaşması bulunmayan müşriklerin ülkesi” olarak tanımlanmaktadır.¹¹² Bu da ya fiili saldırı halinde ya da saldırı tehdidi bulunan ülkeleri tanımlamak üzere geliştirilmiş bir kavramdır. Amaç da her an ortaya çıkabilecek bir saldırı durumuna karşı hazırlıklı olmaktır. Çünkü

¹⁰⁴ Nâzi'ât (79), 24.

¹⁰⁵ Tâhâ (20), 24-44.

¹⁰⁶ Ankebût (29), 46.

¹⁰⁷ Kurtubî, *a.g.e.*, XIII, 350-351.

¹⁰⁸ Taberî, *a.g.e.*, X, 149.

¹⁰⁹ Kurtubî, *a.g.e.*, XIII, 350.

¹¹⁰ Bu ayetin *seyf* ayetiyle neshedildiği yönünde bazı görüşler bulunsa da Taberî gibi bazı müfessirler haklı olarak bu görüşe katılmamaktadırlar (bk., *Câmi'u'l-beyân*, X, 150).

¹¹¹ Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn* (nşr. Davud Sellûm v.dğr.), Beyrut 2004, s. 148, “h.r.b.” md.; 378, “s.l.m.” md.; İbnü'l-Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-luga*, Beyrut 1420/1999, I, 565, “s.l.m.” md.

¹¹² Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, s. 148, “h.r.b.” md.

İslam toplumunun başlangıçtan itibaren sırf Müslüman olmaları sebebiyle saldırıya maruz kaldıkları bilinmektedir. Eğer Müslüman ülke ile gayr-ı Müslim ülke arasında doğrudan doğruya barış antlaşması yapılmış ise ya da savaş esnasında bir barış antlaşması imzalanmışsa antlaşma hükümlerine sadık kalmak Kur'ân'ın emridir. Hatta Kur'ân-ı Kerîm açık bir şekilde savaş sırasında bile karşı tarafın barış teklifi ya da savaşı bırakması durumunda Müslümanların bunu kabul mecburiyeti bulunduğunu haber vermektedir.¹¹³ Bundan başka böyle bir ayırımın Müslümanların duruşundan kaynaklanmadığına Kur'ân-ı Kerîm'in şu ayetleri de delildir:

*Allah sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan men etmez. Şüphesiz Allah âdil davrananları sever, Allah, sizi ancak, sizinle din konusunda savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanız için destek verenleri dost edinmekten men eder. Kim onları dost edinirse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.*¹¹⁴

Buna göre Dâru'l-Harb, İslam dışı olmaları sebebiyle, Müslüman olmalarını sağlamak ya da Müslüman egemenliğine sokmak için Müslümanların saldırı hazırlığında buldukları ülke değil, Müslümanlara, dinlerinden dolayı fiili ya da potansiyel olarak saldırı pozisyonunda olan, Müslüman devlet ile arasında saldırmazlık/barış antlaşması bulunmayan yabancı ülke anlamına gelir. Buna göre İmâm Şâfiî gibi bazı müctehidlerin savaşın sebebini küfür olarak görmelerinin sebebi de bu olmalıdır ki esasen o dönemlerdeki vakıya da uygun olan budur. Az öncede işaret edildiği üzere o dönemde kâfir (özellikle hıristiyan) İslam ülkesi ile antlaşması bulunmuyorsa inancı gereği karşı tarafa saldırı tehdidi taşıyan kişi anlamına gelmektedir.

Müslümanların diğer insanları sırf inançlarından dolayı düşman göremeyeceği, ama Müslümanların inançları sebebiyle düşman görüldüğü ve bu ayırımın da buradan ortaya çıktığı gerçeğinin uygulamada önemli örnekleri vardır. Fıkıh kitaplarındaki *zimmî* ile *harbî* arasında farklı bir ilişki geliştirilmesi bu konuyu oldukça açıklayıcıdır. Mesela Ebû Hanîfe'ye göre İslam ülkesinde yaşayan gayr-ı Müslim vatandaş anlamına gelen zimmî'ye zekat ve fitır sadakası, kefare, nezir, kurbân başta olmak üzere her türlü yardım yapılabilirken *Dâru'l-Harb* ülkesi vatandaşı olan harbî'ye yapılamamaktadır.¹¹⁵ Dahası bir zimmî'ye verilen sadakalar ibadet kapsamındadır.¹¹⁶ Buna göre mesela bir Müslüman mal varlığının bir kısmını sırf zimmîlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere vakfedebilir.¹¹⁷ Harbî'ye aynı şekilde yaklaşılmasının sebebi ise onların *dininden dolayı Müslümanlara*

¹¹³ Nisâ' (4), 90; Enfâl (8), 61; Tevbe (9), 1, 4, 7.

¹¹⁴ Mümtahine (60), 8-9.

¹¹⁵ Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi'*, Kahire 1327-28/1930, II, 49; VII, 341.

¹¹⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, Kahire 1324-31, III, 111.

¹¹⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ahkâmu ehli'z-zimme*, Beyrut 1415/1995, I, 223, 224.

*karşı savaşmalarıdır.*¹¹⁸ Dolayısıyla kendilerine yapılacak maddi desteğin Müslümanlara karşı yaptıkları savaşta onlara yardım etmiş olmak anlamına geleceğidir.¹¹⁹

Hz. Ömer'in zekâtın sarf yerlerini belirleyen Tevbe suresinin 60. ayetinde geçen *fakiri* Müslümanın, *miskini* de İslam toplumunda yaşayan gayr-ı Müslimlerin (zimmî) yoksulu olarak yorumlaması, halifeliği döneminde de bunu uygulaması gerçekten üzerinde durulmaya değer bir noktadır. Mesela O, hilafeti döneminde Dımaşk bölgesindeki Câbiye'ye yaptığı gezi esnasında yolda uğradığı bazı yerlerde cüzam hastalığına yakalanmış Hıristiyanlara rastlamış ve onlara zekat gelirlerinden verilmesi ve yiyecek temin edilmesi konusunda ilgililere talimat vermiştir. Bu da göstermektedir ki Müslümanların diğer inanç mensuplarıyla inançları sebebiyle bir problemleri yoktur.

Şu nokta da son derece mühimdir: Hz. Peygamber'in Medîne'ye geldiği yıllarda mali yardımın sadece Müslümanlara yapılmasını, gayr-ı Müslimlerin bundan ayrı tutulmasını istemesi üzerine Bakara suresinin 272. ayeti nazil olmuştur:

“Ey Peygamber! Onları hidayete erdirmek senin işin değildir. Zira ancak Allah dilediğini hidayete erdirir. Hayır olarak ne harcamada bulunursanız bu kendi yararınızdır. Yapacağınız hayırları ancak Allah'ın rızasını kazanmak için yapmalısınız. Çünkü yapacağınız her iyilik size olduğu gibi geri dönecek ve size asla haksızlık yapılmayacaktır.”

Bazı rivayetlerde de Müslümanların kendi dinlerinden olmayan muhtaç durumdaki insanlara (müşriklere) mali yardımda bulunup bulunmama konusunda tereddütte kalmaları ya da isteksiz davranmaları üzerine bu ayet inmiştir.

Görüldüğü gibi Müslümanlar açısından ilişkilerdeki farklılığı belirleyen karşı tarafın inancı değil Müslümanlara karşı tavrıdır. Nitekim konu ile ilgili kitaplarda bu açık bir biçimde ifade edilmektedir. Mesela İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751/1350) İslam'a inanmamış olmanın yardıma engel bir husus teşkil etmeyeceğini açık bir biçimde dile getirmektedir.¹²⁰ O sebeple İslam toplumunda yaşayan gayr-ı Müslim bir vatandaşın sadece insan olması sebebiyle iyiliği hak eder. Harbî'nin buna layık görülmemesi ise savaşma pozisyonunda bulunduğundan dolayıdır.¹²¹ Bütün bu hükümler şu ayete dayanır:

“Allah sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan men etmez. Şüphesiz Allah âdil davrananları sever, Allah, sizi ancak, sizinle din

¹¹⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, Kahire 1324-31, X, 190.

¹¹⁹ Kâsânî, *Bedâi' u 's-sanâi'*, Kahire 1327-28/1930, II, 49; VII, 341.

¹²⁰ *Ahkâmü ehli'z-zimme*, I, 223, 224.

¹²¹ Serahsî, *el-Mebsût*, X, 190; Kâsânî, *Bedâi' u 's-sanâi'*, II, 49.

konusunda savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkararak ve çıkarılmanız için destek verenleri dost edinmekten men eder. Kim onları dost edinirse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir."¹²²

Bütün bunlar dışında Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in insana bakışı onun saygıdeğer bir varlık oluşu ve bir ana-babadan türeyen insan kardeşliği üzerine oturur. Mesela şu ayetin tefsirinde İslam alimleri buna açıkça vurgu yaparlar:

"Ey insanlar, sizi bir tek nefisten (kişiden) yaratan ve ondan da eşini yaratıp ikisinden birçok erkekler ve kadınlar türeten Rabbinize karşı gelmekten korkun; adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan korkun ve akrabalık bağlarını gözetin. Şüphesiz Allâh, sizin üzerinizde gözetleyicidir."¹²³

Bir ayeti dışında tamamı Müslümanların devletleşme sürecinin büyük bir aşama kaydettiği ve güçlendiği Medîne döneminde (ayetlerinin büyük bir kısmı 6-8. yıllarda nazil olmuştur) inen ve cihâd'la ilgili bir çok hükmün yer aldığı bu surenin, bütün insanların bir ana-babadan doğan kardeşler olduklarına ve aralarında sevgi ve kardeşlik hukukunun unutulmaması gerektiğine dikkat çeken bir ayetle başlaması son derece manidardır. Müfessirler bu ayetin, bütün insanların kardeş oldukları gerçeğine vurgu yaptığından hareketle sırf insan olmalarından doğan kardeşlik hukukunu gözetmelerine, birbirlerine karşı saygılı davranmalarına, haklarına tecavüz etmemelerine, zulüm ve eziyetten uzak durmalarına, aynı anne ve babanın çocukları olarak birbirlerine karşı kibirlenme, boş şeylerle övünme gibi gayr-ı ahlakî sayılan tavırlar göstermemelerine delalet ettiğini belirtmektedirler. Mesela Sâbûnî'ye göre Allâh Te'âlâ bu ayette bu insânî bağım önemini göstermek için takvâ ile sıla-i rahimi beraberce zikretmiştir ki eğer insanlar tek bir kökten türediklerinin, insaniyet ve nesep açısından kardeş olduklarının bilincinde olabilselerdi mutluluk ve güven içinde yaşayabilirler, yaş kuru ne varsa yakıp yıkan, genç yaşlı ayırımı gözetmeksizin insanları yok eden savaşlar yaşanmazdı.¹²⁴

Rivayet ekolüne bağlı tefsir geleneğinin önemli simalarından birisi olan Taberî'ye (ö.310/923) göre Allâh Te'âlâ bu ayetinde, bütün insanları tek bir şahıstan yaratmada kendisinin yegane varlık olduğuna vurguda bulunmuş, kullarına tek bir candan yaratılışın başlangıcının nasıl olduğunu bildirmiştir. Yüce Allâh bununla bütün insanların tamamının bir baba ve bir annenin çocukları olduklarına, bütün insanların birbirinden olduklarına dolayısıyla neseplerinin aynı baba ve annede birleşmesi sebebiyle birbirleri üzerinde kardeşlikten doğan haklar ve vazifelerin bulunduğu, ortak atalarına

¹²² Mümtahine (60), 8-9.

¹²³ Nisâ' (4), 1.

¹²⁴ *Safvetü't-tefâsîr*, Beyrut 1402/1981, I, 258.

nesepleri uzak olsa da yakın nesepten olan akrabalarına karşı yerine getirmeleri gereken vazifelere ne kadar riayet ediyorlarsa uzak olan akrabalarına karşı da aynı hassasiyetle yükümlü bulduklarına ve bunlara riayet etmeleri gerektiğine dikkat çekmiştir. Yine Allâh Te'âlâ bununla hepsi aynı soydan geldikleri için onları kardeşlik duygularıyla birbirlerine bağlamıştır ki böylece onlar aralarında adaleti ikame etsinler, birbirlerine karşı zulmetmesinler, güçlü bulunan zayıf konumda olana hakkını, Allâh'ın kendisini yükümlü kıldığı ölçülerde güzel bir biçimde (bi'l-ma'rûf) kendiliğinden versin.¹²⁵

Yine aynı müfessir, ayetin insanlar arasında bulunan ilişki sebebiyle akraba oldukları, aradaki bu kardeşlik ilişkisinin kesilmemesini istediği, keza antlaşma ve sözleşmelere bağlı kalmayı öngördüğü yönündeki bir çok görüşü kaydettikten sonra¹²⁶ “*Şüphesiz Allâh, sizin üzerinizde gözetleyicidir*” kısmından anlaşılması gerekeni şu şekilde izah eder: Allâh sizin eylemlerinizi hesabınıza yazmakta, not etmekte, akrabalık/kardeşlikten doğan saygınlığı/hukuku çiğneyip çiğnemediğinizi ve akrabalık bağını gözetip gözetmediğinizi denetlemektedir.¹²⁷

Dirayet tefsir ekolünün önemli temsilcilerinden sayılan Zemahşerî (ö.538/1143) de ayetin tefsirinde şunu söyler: *Eğer söz diziminin mantığı ve açıklığı, takvâ emrinin peşinden, onu gerekli kılan, ona çağıran ya da ona teşvik eden bir şeyin getirilmesini gerektirir, o zaman nasıl olur da ayette detaylı şekilde anlatılan Allâh'ın onları bir tek candan yaratması takvâyı gerektiren ve ona davet eden bir şey olabilir* dersin derim ki: Çünkü bu, büyük bir gücü/kudreti göstermektedir. Böyle bir güce sahip olan her şeye muktedirdir. Asileri cezalandıracak güce sahiptir. Dolayısıyla bunu düşünmek her şeye gücü yetene karşı sorumlu ve saygılı davranmayı, onun azabından korkmayı sağlar. Çünkü bu, Allâh'ın bol bol verdiği nimetlere delalet eder. Bu sebeple insanlara yakışan küfrân-ı nimette bulunmaktan ve nimetin şükrünü hakkıyla eda edememekten hassasiyetle kaçınmaktır. Burada takva ile özel bir anlam da kastedilmiş olabilir. Bu da onların, aralarındaki hakları koruma ile ilgili hususlarda Allah'tan korkmaları, dolayısıyla zorunlu olan akrabalık bağlarını kesmemeleridir. Bu sebeple şu söylenmiştir: Sizi tek bir kökten ikili şekilde (kadın-erkek) türetmek suretiyle yaratarak akrabalık bağlarıyla birbirinize bağlayan Rabbinizden, birbirlerinize karşı yükümlü olduğunuz hususlarda korkun. Birbirinizin hukukunu koruyun, ihmalkâr davranmayın.¹²⁸

Gerçekten tefsir tarihine damgasını vurmuş bu iki müfessirden sonraki alimler de ayeti benzer şekilde tefsir etmişlerdir. Meselâ Fahreddîn er-Râzî (ö.606/1209) ve Ebussuûd Efendi (ö.892/1486) de ayetten hareketle: Allâh

¹²⁵ *Câmi 'u'l-beyân*, Beyrut 1420/1999, III, 565.

¹²⁶ Taberî, *a.g.e.*, III, 567-569.

¹²⁷ Taberî, *a.g.e.*, III, 570.

¹²⁸ *el-Keşşâf*, Kahire 1366/1947, I, 461-462.

Te'âlâ'nın bütün insanları tek bir kökten –ki bu Hz. Ademdir- ikili şekilde (kadın-erkek) türetmek suretiyle kardeş olarak yaratmış olmasının aralarındaki kardeşlik hukukunu gözetmeyi zorunlu kıldığını, buna hanel getirecek davranışlardan kaçınmayı bir görev olarak yüklediğini, tek bir nefisten yaratılmış olmasının bir birleriyle kardeşlik derecesinde yakın olmaları anlamına geldiğini, bu yakınlığın aralarında sevgi ve şefkatin artmasına vesile olan bir ilişki ve kaynaşmayı beraberinde getirdiğini dile getirmektedirler.¹²⁹

Burada Müslümanların diğer din mensuplarıyla dinlerinden kaynaklanan bir problemlerinin olmadığını şu ayetle bağlantılı olarak izah etmek mümkündür. Müslümanlar, İslam öncesi aralarında dostluk bulunan bazı Yahudilerle sıkı-fıkı dostluklarını İslam'dan sonra da devam ettiriyorlardı. Oysa onlar antlaşmaları bozuyorlar ve Hz. Peygamber'e suikast teşebbüsüne bile girecek kadar düşmanlıkta ileri gidiyorlardı. Hatta bu dostluğu kullanan Yahudiler bazı askeri sırlara da vakıf oluyorlardı.¹³⁰ Kur'ân-ı Kerîm son derece iyi niyetli olan bu Müslümanları kendilerine düşmanlıkta sınır tanımayan bu tür kötü niyetli kişilere karşı uyarıp uyanık davranmalarını istemiştir:

“Ey inananlar, kendinizden başkasını kendinize sıkı-fıkı dost edinmeyin; onlar sizi bozmaktan geri durmazlar. Size sıkıntı verecek şeyleri isterler. Onların ağızlarından öfke taşımaktadır. Göğüslerinde gizledikleri (kin) ise daha büyüktür. Düşünürseniz, size âyetleri açıkladık. İşte, siz öyle kimselersiniz ki, onları seversiniz, halbuki onlar sizi sevmezler. Kitabın hepsine inanırsınız. Onlar sizinle karşılaştıkları zaman “İnadık” derler. Ama kendi başlarına kaldıklarında, size karşı öfkeden parmak uçlarını ısırırlar. De ki: “Öfkenizden ölün! Şüphesiz Allâh, göğüslerin özünü bilir. Size bir iyilik dokunsa (Bu,) Onları tasalandırır; size bir kötülük dokunsa, ona sevinirler. Eğer sabreder, korunursanız, onların tuzağı size hiçbir zarar vermez. Şüphesiz Allâh, onların yaptıklarını kuşatmıştır.”¹³¹

Sonuç olarak söylemek gerekirse Müslümanların Dâru'l-İslâm ve Dâru'l-Harb şeklindeki ayırımlarının ortaya çıkışında inançları sebebiyle maruz kaldıkları saldırıların etkisi inkar edilemez. Özellikle Hıristiyanlığın devlet dini olmasıyla başlayan ve on beş asır devam eden *heretic* ve *schismatic* gruplara karşı başlatılan şiddet sürecine, gelişiyile birlikte İslam'da dahil olmuş ve sürekli bir düşman addedilmiştir.¹³² Bu refleks Müslümanları aralarında antlaşma olmayan devletlere karşı alarm

¹²⁹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut 1415/1995, V, 167; Ebussuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, Beyrut , ts. (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî), II, 138.

¹³⁰ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1989, II, 99-100.

¹³¹ Âl-i İmrân (3), 118-120.

¹³² Konu ile ilgili olarak bk. Saffet Köse, “Din Özgürlüğü ve Barış Yolunda İki Farklı Tecrübe...”, *İslam hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 5 (2005), s. 13-48.

durumuna geçirmiştir ki bu ülkelere *dâru'l-harb* denmiştir. Yoksa az önce işaret edilen bilgiler de dikkate alındığında Müslümanlar kendi inançları açısından dünyayı böyle bir bölümlemeye gitmiş değillerdir.

VI-Mürtedede uygulanacak ceza

Klasik fıkıh kitaplarında yer alan irtidat suçunun cezasının idam olduğu yönündeki hükmün sırf şüpheleri sebebiyle dinden çıkmış olan mürtedle ilgili olmadığı daha açık bir ifade ile dinden çıkmanın tek başına idam cezasını gerektiren bir suç olarak görülmediği; bu cezanın, irtidadiyla birlikte İslam toplumuna karşı savaş eylemine girişenler için öngörüldüğü anlaşılmaktadır.¹³³ Nitekim bunu çok açık bir biçimde fıkıh tarihinin en önemli klasiklerinden *Kenzü'l-vusûl* adlı eserinde Pezdevî (ö.482/1089) aynen şu şekilde ifade eder:

لأن القتل يجب بالمحاربة لا بعين الردة

“İdam cezası dinden dönmüş olmaktan değil savaşma eyleminden dolayı gerekir.”¹³⁴

Hanefilerin muharip olmadığı gerekçesinden hareketle irtidat eden kadınının öldürülmeyeceği yönündeki anlayışı da bu düşüncüyü destekler mahiyettedir.

Kaldı ki sırf şüphelerinden dolayı mürtedin öldürülmesi kendi içinde gelişkili bir hükümdür. En azından öldürüldüğünde daha sonra şüphelerinden kurtulup tekrar İslam'a girme şansı ortadan kaldırılmaktadır. Görüldüğü üzere fıkıh geleneğinde yer alan hüküm mürtedin irtidatından sonra başkaldırma ve devlete savaş açma gibi siyasi bir suçlu haline gelmesi (bağy suçu) sebebiyle verilmiştir. Nitekim *savaşçı olma* ilk dönem irtidat hareketlerinin ayırıcı özelliği idi. Böyle bir durumda aynı hüküm Müslüman için de geçerli kılınmıştır.¹³⁵

VII-Savaşı Haklı Kılan Sebepler:

Kur'ân-ı Kerîm'deki cihad ayetleri bir bütünlük içinde, kronolojik düzen ve ayetlerin indiği dönemin şartları ile Hz. Peygamber'in savaşları bir bütünlük içinde ele alındığında cihâd'ın savunma savaşı karakteri taşıdığı dikkati çekmektedir. Cihadın kavramsal analizi yapılırken dikkat çekildiği üzere Kur'ân-ı Kerîm, İslâm'ın gelişyle birlikte sırf Müslümanların maruz kaldıkları baskı ve eziyeti geniş biçimde anlatır. Hatta bu baskı ve şiddetten

¹³³ Konu ile ilgili tartışma ve ilgili referanslar için bk. Saffet Köse, *İslam Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti*, İstanbul 2003, s. 100-103.

¹³⁴ Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl*, Beyrut 1417/1997, IV, 419.

¹³⁵ Mâide (5), 33.

sıyılmak için fedakarca yurtlarını terk etmelerine rağmen saldırıların devam ettiği ilk dönemlerde bile savaşa izin verilmediğine işaret eder. İleriki yıllarda belli kurallar çerçevesinde savaşa izin verilmesi ise saldırıların arkasının kesilmeyip şiddetlenerek devam etmesidir. Savaşın izin verildiği dönem ise hicretin ikinci yılında Bedir savaşının hemen öncesidir. Bakara (2), 190. ayeti genellikle savaşa izin veren ilk ayet kabul edilir. Bu ayete baktığımızda:

وَقَاتِلُوا “Savaşın” ifadesiyle Allâh Te‘âlâ savaş realitesini kabul etmektedir.

فِي سَبِيلِ اللَّهِ “Allâh yolunda” ifadesiyle savaşın intikam, yakıp-yıkma, yönetme, toprak kazanma, İslam’ın yayılması değil, tebliğ değil sadece Allâh yoluna hasredilmesi gerekmektedir.

الَّذِينَ يُفَاتِلُونَكُمْ “Size savaş açanlara karşı” savunma konumunda bulunarak, münkir, müşrike karşı değil sadece savaşmaya karar vermiş ve bu girişimde bulunmuş kişilere karşı savaş meşrudur.

وَلَا تَعْتَدُوا “Haddi aşmayın” ifadesine göre de savaş esnasında her türlü intikam hislerinden kaynaklanan tecavüzlerden kaçınmak gerekir.¹³⁶

Bazı müfessirlere göre ilk defa savaşa izin veren ayet Hacc suresinin şu 39. ayetidir:

أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنفُسِهِمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ

“Kendileriyle savaşılana (mü’minlere) zulme uğramış olmaları sebebiyle (savaş konusunda) izin verildi. Şüphesiz ki, Allah, onlara yardıma ziyadesiyle kadirdir.”

Her iki ayette de aynı tema işlenmekte ve Müslümanların saldırı ve zulme maruz kaldıkları vurgulanmaktadır.

İslam açısından savaşı haklı kılan sebepleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

A-Meşrû Müdâfaa:

Özellikle savaşa izin veren ilk ayet ile konu ile ilgili diğer ayetlerde savunmaya vurgu yapıldığı görülmektedir. Saldırıya uğrayan her birey ve devletin savunma hakkı tabii olarak mevcuttur. Nitekim bu gün de Birleşmiş Milletler Antlaşmasınının 51. maddesi de saldırıya uğrayan üye devletlere bu

¹³⁶ Mehdi Bâzergan, *Kur’ân’ın Nüzul Süreci* (trc. Y. Demirkıran-M. Feyzullâh), Ankara1998, s. 261.

hakkı tanımaktadır. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerîm savaş sebeplerinin başında meşru savunmayı sayar:

*“Allâh sizi, din hakkında sizinle savaşımayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adâletli davranmaktan menetmez. Çünkü Allâh, adâlet yapanları sever. Allâh sizi, ancak sizinle din hakkında savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkararak ve çıkarılmanıza yardım eden kimselerle dost olmaktan meneder. Kim onlarla dost olursa, işte zâlimler onlardır.”*¹³⁷

B-Barış Antlaşmalarının Bozulması

Ahde vefa uluslar arası hukukun en temel ilkesidir. Kur'ân-ı Kerîm ve hadisler hem günlük hayatta bireylerin hem de uluslar arası ilişkilerde devletlerin bu ilkeye riayet etmelerini zorunlu bir görev olarak kabul eder ve bu ilkeye aykırı davranmayı oldukça ağır bir suç olarak nitelendirir.¹³⁸ Bu hassasiyet dolayısıyla Hz. Peygamber hiçbir zaman bir antlaşmayı ilk defa bozan olmamış, hatta sıkıntı çektiği zamanlarda bile bundan taviz vermemiş, karşı taraftan da aynı hassasiyeti beklemiştir. Aksi takdirde bir toplumun en temel ihtiyacı olan güven içinde yaşama hali tehlikeye girmekte ve huzur kalmamaktadır. Bu sebeple antlaşmanın bozulması, taraf ülkenin güvenliğini tehlikeye düşürmenin de ötesinde arkadan vurma gibi ahlak kurallarına yakışmayan bir anlam da taşımaktadır. Kur'ân-ı Kerîm bu tür davranışları savaş sebebi saymıştır. Hz. Peygamber'in de savaşma sebeplerinden birisi antlaşma yaptığı bazı kabile ve toplulukların aynı ölçüde hassasiyet göstermeyip, Müslümanların zayıf olduğunu düşündüğü anlarda antlaşmaları bozarak Müslümanları arkadan vurmasıdır. Mesela Mekke'nin fethine sebep olan olay Kureys'in Hudeybiye antlaşmasını bozmasıdır. Kureys, Mute harbinden sonra Müslümanların yıprandığını görünce Müslümanların müttefiki olan Huzâa kabilesine saldıran Benû Bekir kabilesini antlaşmaya aykırı olarak desteklemiştir. Hz. Peygamber Kureys'ten maktullerin diyetini ödemesini ve Benû Bekir'le ittifaktan vazgeçmesini aksi takdirde Hudeybiye antlaşmasının sona ereceğini bir elçi vasıtasıyla kendilerine bildirmiş, Kureys bunu reddedince de Mekke üzerine yürümüş ve orayı fethetmiştir (Ramazan 8/ Aralık 629).¹³⁹

Kur'ân-ı Kerîm antlaşmaların bozulmasının savaş sebebi olduğunu şu şekilde ayetlerinde belirtir:

¹³⁷ Mümtahine (60), 8-9.

¹³⁸ Bk. M. Fuâd Abdüllbâki, *Mu'cem*, “a.h.d” md.; Wensinck, *Mu'cem*, “a.h.d” md.

¹³⁹ İbn Hişâm, *es-Sire*, Kahire 1415/1994, IV, 267; Taberî, *Târih* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl), Kahire 1960-70, III, 38-61; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil* (nşr. C.J. Tornberg), Beyrut 1399/1979, II, 239-255; İbn Kesir, *es-Siretü'n- Nebeviye* (nşr. Mustafa Abdülvahid), Beyrut 1411/1990, III, 526; M. Hamidullah, *H. Peygamberin Savaşları* (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1981, s. 159-179.

“(Ey Muhammedi): Kendileriyle antlaşma yaptığın ve hiç sakınmadan her defasında antlaşmayı bozanlar var ya, savaşta onları ele geçirecek olursan, onlardan sonrakilerin düşünüp öğüt almaları için, onları darmadağın et. Antlaşma yaptığın bir toplumun hiyanet etmesinden korkarsan, sen de aynı şekilde (antlaşmayı) kendilerine at Allah hainleri sevmez.”¹⁴⁰

“Eğer sana hainlik etmek isterlerse (üzülme, çünkü) daha önce Allah’a da hainlik etmişlerdi...”

“... İman edip hicret etmeyenlere gelince, onlar hicret edinceye kadar size onların mirasından hiç bir pay yoktur. Eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavim aleyhine olmaksızın (o müslümanlara) yardım etmek üzerinize borçtur. Allah yapacaklarınızı hakkıyla görmektedir.”¹⁴¹

“Allah ve Elçisinden antlaşma yaptığınız putperestlere ihtardır!”¹⁴²

“...Ancak, antlaşma yaptığınız putperestlerden size karşı bir eksiklik yapmayan ve size karşı hiç kimseye arka çıkmayanlarla olan antlaşmalara, sürelerinin sonuna kadar riayet edin.”¹⁴³

“Onlar size dürüst davrandıkça sizde onlara dürüst davranın.”¹⁴⁴

“Onlar bir mü'mine karşı ne söz, ne de sözleşme gözetirler. İşte bunlar düşmanlıkta aşırı gidenlerdir.”¹⁴⁵

“Antlaşmalarından sonra yemini bozarlar ve dininize dil uzatırlarsa, bu durumda inkarcılığın önderleriyle savaşın. Çünkü onların yeminlerine güvenilmez.”¹⁴⁶

“Yeminlerini bozan, elçiyi sürgün etmeye yeltenen ve ilk önce sizinle uğraşmaya başlayan bir toplulukla savaşmalı değilmi siziz? Yoksa onlardan mı korkuyorsunuz? Eğer inanıyorsanız korkmanız gereken Allah'tır.”¹⁴⁷

C-Elçilerin Öldürülmesi

Uluslar arası hukukun en temel ihlallerinden birisi ve bir ülkeye saldırmanın diğer bir çeşidi de o ülkeyi temsil eden elçinin öldürülmesidir. İlk

¹⁴⁰ Enfâl (8), 56-58.

¹⁴¹ Enfâl (8), 71-72.

¹⁴² Tevbe (9), 1.

¹⁴³ Tevbe (9), 4.

¹⁴⁴ Tevbe (9), 7.

¹⁴⁵ Tevbe (9), 10.

¹⁴⁶ Tevbe (9), 2.

¹⁴⁷ Tevbe (9), 13.

çağlardan beri elçilerin dokunulmazlığı uluslar arası hukukun en temel ilkeleri arasında yer almıştır. Çünkü toplumlar arası ilişki kurmanın en sağlıklı yolu bu ilkenin gözetilmesidir. Aksi takdirde diyalog imkanı ortadan kalkacaktır. Bu sebeple Hz. Peygamber de bu hususta ki teamüle riayet etmiş ve azami titizliği göstermiştir.

Hız. Peygamber'in savaşıma sebeplerinden birisi elçisinin öldürülmesi ve ilgili devletin özür dilemeyi reddedip diyeti (kan bedeli) de ödememesidir. Mesela 8/629 yılındaki Mute savaşının sebebi budur. Hız. Peygamber'in Busra valisini İslam'a davet etmek üzere görevlendirdiği elçisi Hâris b. Umeyr'in Hıristiyan Gassânî Emiri Şurahbil b. Amr'in topraklarından geçerken Mute'de adı geçen emir tarafından öldürülmesi üzerine bağlı bulunduğu Bizans imparatorunun doğan zararı ödemeyi reddetmesi bu savaşın sebebidir.

D-Düşmanla İşbirliği

Kur'ân-ı Kerîm'in Mümtahine suresi 9. ayeti savaşı haklı kılan sebepler arasında düşmanla işbirliği yapmayı saymaktadır. Bu saldırının bir başka çeşididir ve savaşın sona ermesinden sonra düşmanla işbirliği yapanlara karşı saldırı meşru hale gelir. Nitekim Hız. Peygamber Hendek savaşı sırasında en tehlikeli dönemde düşmanla işbirliği yapan Benû Kurayza'ya muhasara bittikten sonra bu sebeple cezalandırmak üzere bir sefer düzenlemiştir. Çünkü Medîne'de Hız. Peygamber kendileriyle bir antlaşma yapmış ancak onlar Bedir savaşı sırasında Mekkeli müşriklere silah yardımı yaparak antlaşmayı bozmuşlardı. Sonra *unuttuk ve hata ettik* diyerek özür dilemişler ve Hız. Peygamber de kendileriyle antlaşmayı yenilemişti. Fakat onlar yine Hendek muhasarası sırasında düşman tarafla yeniden anlaşarak Müslümanlarla yaptıkları antlaşmayı bozmuşlar ve Müslümanları arkadan vurmaya üzere iken Hız. Peygamber aldığı istihbaratla onların bu oyununu boşa çıkarmıştı.¹⁴⁸

Mekke'nin fethinden sonra bir türlü düşmanlarla işbirliği yapmaktan vazgeçmeyen bir çok kabileye düzenlenen seriyeler de bu amaca yöneliktir. Bu çerçevede *Cezîme* ve *Dümetü'l-cendel* örnek olarak zikredilebilir.

E-Yabancı Ülkelerde Yaşayıp da Sırf İnançları Sebebiyle Şiddet ve İşkenceye Maruz Kalan Müslümanların Yardım Talebi

Kur'ân-ı Kerîm gayr-ı Müslim bir ülkede yaşayan Müslümanların sırf inançları sebebiyle baskı ve eziyete maruz kalıp da Müslüman ülkeden yardım istemeleri halinde bunu bir savaş sebebi olarak zikreder. Her şeyden önce bir kimsenin inancı sebebiyle baskı ve şiddete maruz kalması bir insan

¹⁴⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 270; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 230; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VIII, 188.

hakkı ihlalidir. Dolayısıyla hiçbir devletin kendi vatandaşlarına sırf farklı inanç taşıdıkları için baskı yapmaya ve eziyet etmeye hakkı ve yetkisi yoktur. Kur'ân-ı Kerîm bu konuda örnek olarak Fir'avn'ın İsrailoğullarına yaptıklarını zikreder ve onu kınar.¹⁴⁹ Yabancı ülkede yaşayan Müslümanların gördükleri baskı ve eziyet karşısında yardım istemeleri halinde Müslüman ülkenin onların yardımına koşması gerektiğini açık bir şekilde ifade eder:

*“İnanıp da hicret etmeyenlere gelince, onlar hicret edinceye kadar, onların velâyetinden size bir şey yoktur (onları korumakla yükümlü değilsiniz). Fakat dinde yardım isterlerse (onlara) yardım etmeniz gerekir. Yalnız, aranızda antlaşma bulunan bir topluma karşı (yardım etmeniz) olmaz. Allâh, yaptıklarınızı görmektedir.”*¹⁵⁰

Yine bu bağlamda Mekke'de kalıp da yardım isteyen mü'minlerle ilgili şu ayet de konuyu açıklayıcı niteliktedir:

*“Size ne oldu ki Allâh yolunda ve; “Rabbimiz bizi şu, halkı zâlim kentten çıkar, bize katından bir koruyucu ver, bize katından bir yardımcı ver!” diyen zayıf erkek, kadın ve çocuklar uğrunda savaşıyorsunuz?”*¹⁵¹

Bu ayet Mekke'den Medîne'ye hicret edenlerle beraber gidemeyip Mekke'de müşriklerin egemenliği altında kalmış olan Müslümanların gördükleri eziyet ve işkence sebebiyle ettikleri feryada diğer Müslümanların başka yol yoksa savaşla bile olsa yardım etmeleri gerektiğini ifade etmektedir ki bu hüküm benzeri bütün durumlar için geçerlidir.

Kur'ân-ı Kerîm'in *“Fitneyi kaldırmak ve din Allâh'ın oluncaya kadar savaşma”* emrinin¹⁵² de konuyla ilgisi vardır. Fitnenin bir çok anlamı¹⁵³ olmakla birlikte burada dinden döndürmek için şiddetli baskı yapmak¹⁵⁴ veya ülkeden çıkarmak¹⁵⁵ anlamına geldiği ifade edilmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm Müslümanların imanlarından döndürülmek için maruz kaldığı muameleden bahsetmektedir.¹⁵⁶ Fitnenin adam öldürmekten beter olduğunu ifade eden ayette de bu noktaya dikkat çekilmektedir.¹⁵⁷ Kelimenin Kur'ân-ı Kerîm'de ki yakmak, ateşe atmak, öldürmek, sürgün etmek, saptırmak gibi anlamları¹⁵⁸ da dikkate alındığında dine karşı oluşturulan bu baskı ve kaos ortamının dayanılmaz boyutlarda bir özellik arzettiği söylenebilir. Buna göre bu tür bir baskının oluştuğu ve insanların inançları sebebiyle eziyete maruz

¹⁴⁹ Kasas (28), 4-6; A'râf (7), 137; Şu'arâ' (26), 59; Mü'min (40), 23-26.

¹⁵⁰ Enfâl (8), 72.

¹⁵¹ Nisâ' (4), 75.

¹⁵² Bakara (2), 191, 193.

¹⁵³ Bk. Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, s. 489, “t.g.v” md.; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 454, “t.g.y.” md.

¹⁵⁴ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, s. 622, “f.t.n.” md.

¹⁵⁵ Ebü'l-Bekâ', *el-Külliyât* (nşr. Adnan Derviş-Muhammed el-Misrî), Beyrut 1413/1993, s. 692, “el-Fitne” md.

¹⁵⁶ Bakara (2), 109.

¹⁵⁷ Bakara (2), 217.

¹⁵⁸ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, s. 622, “f.t.n.” md.; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 560-561, “f.t.n.” md.; Ebü'l-Bekâ', *el-Külliyât* (nşr. Adnan Derviş-Muhammed el-Misrî), Beyrut 1413/1993, s. 692, “el-Fitne” md.

kaldıkları bir ülkeye özgürlük ve güvenlik sağlamak amacıyla yapılan savaşın meşru olduğu anlaşılmaktadır. Dinin yalnız Allâh'ın olması da bu ortamın temin edilmesi anlamına gelmelidir. Çünkü Ahmet Küçük'ün de isabetle belirttiği gibi özgürlük ve güvenliğin sağlanması sağlıklı bir tercih yapabilmeyenin en temel şartıdır.¹⁵⁹

Burada bir husus daha ayetin anlaşılmasına yardımcı olabilir. Din kelimesinin sadece Allâh'ın kullarına peygamberleri aracılığıyla bildirdiği yasalar manzumesi değil aynı zamanda kanun anlamı da vardır. Mesela Yûsuf suresinin 76. ayetinde *“Yoksa kralın dinine göre (Yûsuf) kardeşini alıkoyamazdı”* ayetinde din kelimesi *kanun* anlamındadır.¹⁶⁰ Burada da *Fitneyi kaldırmak ve din Allâh'ın oluncaya kadar savaşmak* din ve vicdan özgürlüğü alanında uygulanan baskı ve şiddet kalkıp kaos ortamından çıkarak kanun hakimiyeti sağlanıncaya kadar savaşmak anlamı ortaya çıkar.

*“Onları (size karşı savaşanları) yakaladığınız yerde öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne adam öldürmekten daha korkunçtur. Mescid-i Haramda onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Eğer onlar size karşı savaş açarlarsa siz de onları katledin, işte kafirlerin cezası böyledir.”*¹⁶¹

*“Onlarla savaşın ki, fitne (baskı) ortadan kalksın, din yalnız Allâh'ın dini olsun. (Yalnız O'na tapılsın) Eğer (saldırılarına) son verirlerse artık zâlimlerden başkasına düşmanlık olmaz.”*¹⁶²

VIII-Cihad'ın Savaş Boyutu İle İlgili Tespitler:

Kur'ân-ı Kerîm savaşı meşru kılan bir sebebin ortaya çıkması halinde savaşmaya izin vermekle birlikte savaş esnasında da temel insan hakları ve insani değerlerin gözetilmesini ister. Savaşa izin veren ayette *“haddi aşmayın”* ifadesi¹⁶³ bunu amirdir.

Haddi aşmak hangi hallerde ortaya çıkabilir? Bunları şu şekilde hulasa edebiliriz:

a-Savaş dışı unsurların hedef alınması halinde: Hz. Peygamber'in kadınları, çocukları, yaşlıları, din adamlarını, mabetleri, ağaçları ve

¹⁵⁹ Kur'ân'da Toplumsal Sinanma ve Sonuçları (basılmamış doktora tezi, SÜ SBE), Konya 2006, s. 83.

¹⁶⁰ Mukâtil b. Süleymân, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, s. 134; İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, Beyrut 1420/1999, I, 428, “din” md.

¹⁶¹ Bakara (2), 191.

¹⁶² Bakara (2), 193.

¹⁶³ Bakara (2), 190.

hayvanları saldırıdan masûn sayması, yağma ve işkenceyi yasaklaması,¹⁶⁴ keza Kur'ân-ı Kerîm'in esirlere iyi muamele edilmesini emretmesi¹⁶⁵ bu açıdan haddi aşmamanın ne anlama geldiğini açık bir şekilde anlatmaktadır. Buna göre savaş esnasında Müslüman askerin muhatabı sadece kendisine karşı savaşan unsurlardır. Bunun dışındakiler yani sivil hedefler savaş dışıdır ve aksi bir durum açık bir saldırı haline dönüşür ve sonucunda bu eylemi gerçekleştirenler cezalandırılırlar.

b-Aşırı güç kullanımı ve şahsî intikam saikiyle hareket edilmesi halinde: Kur'ân-ı Kerîm savaş sırasında düşmanın şerrini defedecek miktardan fazla güç kullanımını yasaklamıştır.

*"Kim size saldırırsa, onun size saldırdığı kadar siz de ona saldırın; Allah'tan korkun, bilin ki Allâh (günâhlardan) korunanlarla beraberdir."*¹⁶⁶

Kur'ân-ı Kerîm şahsî intikam duygularıyla yapılan savaşın amaçtan sapma olduğuna işaret ederek bu tür saiklerle hareket etmeyi yasaklar. Mesela müşrikler Uhud'da savaş başladığında şehit olan Müslümanların organlarını keserek intikam yoluna gitmişlerdi. Ebû Süfyân'ın karısı Hind onlardan bir dizi yaparak boynuna takmış, kininden Hz. Peygamber'in amcası Hamza'nın ciğerini çıkararak çiğnemişti.¹⁶⁷ Bunlardan son derece etkilenen Hz. Peygamber ve Müslümanlar derin üzüntünün tesiriyle onlara benzeri görülmemiş bir şiddet uygulama hislerine kapılınca Nahl suresinin şu 126-127. ayetleri nazil oldu:¹⁶⁸

"Eğer ceza verecekseniz size yapılanın misli ile ceza verin. Ama sabrederseniz, elbette O, sabredenler için daha hayırlıdır. Sabret! Senin sabrın da ancak Allah'ın yardımı iledir. Onlardan dolayı kederlenme, kurmakta oldukları tuzaktan kaygı duyma!"

Ayet saldırı karşısında Müslümanların mukabelede bulunmalarının hakları olduğunu, ancak gerekenden fazla şiddet ve güç kullanımının haddi aşmak olacağını, bunun şahsî intikam çerçevesine gireceğini belirtmektedir ki Mâide suresinin ikinci ayetinde müşriklerin haksızlık ve eziyetlerinin mü'minleri kin ve intikama sevketmemesi gerektiği açık bir biçimde ifade edilmektedir. Daha başta belirtildiği gibi bazı alimlerin cihada belli bir süreçten sonra izin verilmesinin sebeplerinden birisi olarak nefis eğitimini

¹⁶⁴ Müslim, "Cihâd", 2; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 82; Tirmizî, "Siyer", 48, "Cihâd", 14; İbn Mâce, "Cihâd", 38; Dârimî, "Siyer", 5; Mâlik, Muvatta', "Cihâd", 11; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 300; IV, 240; V, 358; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. Hamdi Abdülmecid es-Silfi), Haydarabad 1322, XI, 179, nr. 11562; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (nşr. Muhammed A. Atâ), Beyrut 1414/1994, IX, 84, nr. 17949; 90-91, nr. 17966.

¹⁶⁵ İnsan (76), 8-9.

¹⁶⁶ Bakara (2), 194.

¹⁶⁷ İbn Hişâm, *es-Sire*, III, 34.

¹⁶⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 664-666; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, Beyrut, ts. (Dâru Mektebeti'l-Hayât), XV, 138-139.

göstermelerinin ne kadar isabetli bir yorum olduğunu bu olay ortaya koymaktadır. Bütün bunlar cezalandırmada ancak misliyle mukabelenin caiz olduğunu, ötesine ise izin verilmediğini gösterir.

c-Karşı tarafın barış teklifine ya da savaşı bırakmış olmasına rağmen savaşmaya devam edilmesi halinde: Kur'ân-ı Kerîm, karşı tarafın barış teklif etmesi halinde Müslümanların bunu kabul etmelerini, saldırılarını durdurmaları halinde Müslümanların da durmasını istemektedir ki aksi bir durum haddi aşmaktır. Mesela şu ayetler bunu ifade etmektedir:

*“Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et. Çünkü O iştendir, bilendir.”*¹⁶⁹

Taberî bu ayetin anlamı ile ilgili olarak şu yorumu yapmaktadır: “İslam'a girmek, cizye vermek suretiyle İslam ülkesi vatandaşı olmayı kabul etmek, barış antlaşması imzalamak (müvâde'a) gibi barış ve sulh yolunda bir tercihte bulunurlarsa sen de barışın yanında yer al ve kabul et.”¹⁷⁰

*“O halde onlar, sizden uzak dururlar, sizinle savaşmazlar ve sizinle barış içinde yaşamak isterlerse, Allâh size, onlara saldırmak için bir yol vermemiştir.”*¹⁷¹

Savaştan vazgeçenler ya da Müslümanlarla arasında barış antlaşması bulunan bir ülkeye sığınanlara karşı savaş bitmiştir. Bunların eş ve çocukları da dahil olmak üzere ailesi ve mal varlığı dokunulmaz olup onların hayrına olacak bir muamele dışında yaklaşım göstermek yasaktır.¹⁷² Aksi bir davranış haddi aşmak anlamına gelir.

IX- Tevbe, 9/ 29. Ayetin Yorumu:

قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ

“Kendilerine Kitap verilenlerden Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allâh'ın ve Elçisinin harâm kıldığını harâm saymayan ve gerçek dini din

¹⁶⁹ Enfâl (8), 61.

¹⁷⁰ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, VI, 278.

¹⁷¹ Nisâ' (4), 90.

¹⁷² Taberî, *a.g.e.*, IV, 201.

edinmeyen kimselerle, küçül(üp boyun eğ)erek elleriyle cizye verecekleri zamana kadar savaşın.”

Batılı araştırmacılar arasında Müslümanların sürekli savaş halinde oldukları, karşılaştıkları gayr-ı Müslimlere öncelikle Müslüman olmalarının teklif edileceği, kabul etmezlerse Müslüman hakimiyetine boyun eğerek cizye vermelerinin isteneceği, bunu da kabul etmezlerse savaşın başlayacağı şeklinde bir anlayış hakimdir. Bu fikir, batılı araştırmacılar arasında o kadar yaygındır ki bu konuyu işleyen her hangi bir kitaba bakıldığında bu düşünce ile karşılaşmamak neredeyse imkansızdır. Bu tez, Tevbe suresinin 29. ayeti ve bazı hadislerle¹⁷³ de temellendirilmektedir.

Öncelikle bir hususa işaret etmek gerekir ki o da İslam hukukunda ki hakim telakkiye göre savaşın sebebi karşı tarafın Müslümanlara saldırısıdır. Hanefîler, Mâlikîler ve Hanbelîler bu görüştedir.¹⁷⁴ Şâfiîler'in savaşın sebebini küfür olarak görmelerinin gerekçesine de az yukarıda yer verdik. Hz. Peygamber hiçbir zaman ilk savaşa başlayan taraf olmamıştır. Savaşlarının sebebi az yukarıda izah edilmişti. Bu sebeple bu ayetin Müslümanlara düşmanlığı bulunmayan gayr-ı Müslim bir ülkeye sırf dini sebebiyle saldırıda bulunulacağını ifade ettiği şeklinde bir yorum çok fazla tutarlılık arzetmez.

Tevbe suresinin bu ayeti hicretin 9/630 yılında nazil olmuştur. Yani Müslümanların sürekli saldırı altında oldukları, ihanete uğradıkları, biraz da güçlendikleri için bertaraf edilmesi gereken ciddi bir düşman olarak telakki edildikleri bir dönemde yani saldırıya maruz kaldıkları savaş ortamında gelmiştir. Bu sebeple adı geçen ayet ve aynı doğrultudaki hadisler Müslümanlara, sırf farklı dinden oldukları için diğer devletlerle doğrudan bir savaşı emrediyor değildir. Dolayısıyla *az yukarıda sıralanan savaşı meşru kılacak sebeplerin oluşması durumunda* karşı tarafa öncelik sırasına göre bu teklifler yapılacak ve hangisini kabul ederlerse Müslümanlar da ona göre tavır takınacaklardır.

Sonuç

Cihâd sadece elde silah savaşmak değildir. Savaş onun bir boyutudur. İslam alimleri, cihadı insanlığın temel değerlerine düşman olan şeytan, nefis ve açık düşmanla mücadele olarak anlarlar.

Cihadın savaş boyutu diğer kısımları içinde en çok dikkati çeken yönü olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'in cihad ayetleri ve Hz. Peygamberin uygulamaları dikkatli bir şekilde incelendiğinde cihadın şiddete refans olabilecek bir

¹⁷³ Müslim, “Cihâd”, 2; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 82; Tirmizî, “Siyer”, 30, 47; İbn Mâce, “Cihâd”, 38; Dârimî, “Siyer”, 38; Mâlik, Muvatta’, “Cihâd”, 11; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 352, 358.

¹⁷⁴ M. Sa'îd Ramazan el-Bütî, *el-Cihâd fi'l-İslâm*, Dimaşk 1414/1993, s. 94; Ahmet Özel, “Cihâd”, *DİA*, VII, 528.

yönünün olmadığı görülmektedir. Hz. Peygamber'in savaş sebepleri tarihi olarak ortadadır. Kur'ân-ı Kerîm'in ilgili ayetleriyle birlikte değerlendirildiğinde Hz. Peygamber'in bütün savaşlarının, saldırı değil savunma karakteri arzettiğini söylemek mümkündür.

Savaş esnasında da Hz. Peygamber Kur'ân'ın emrinin bir uygulaması olarak savaş dışında kalan hiçbir varlığa zarar verilmesine izin vermemiş, işkence gibi insanlık dışı uygulamalar konusunda askerlerini bilinçlendirmiştir. Onun öğretisine göre savaşın muhatabı sadece savaş halindeki silahlı askerdir.

Dâru'l-harb kavramı dini sebebiyle saldırıyı hak eden, Müslüman yapılması ya da Müslüman egemenliğine boyun eğdirilmesi gereken gayr-ı Müslim ülke anlamında değildir. Müslüman ülke ile arasında barış antlaşması olmadığından her an saldırabilecek konumda bulunan gayr-ı Müslim ülke demektir ki Müslümanların teyakkuz/alarm durumunda bulunmaları gerektiğini ifade eder.

Tevbe suresinin 29. ayeti doğrudan saldırı anlamında bir hükmü değil savaşı meşru kılan sebeplerin oluşması halinde savaş öncesi teklifleri ihtiva etmektedir.

Savaş sonrası uygulamalara gelince Hz. Peygamber savaşın galibiyetle sonuçlanmasından sonra savaş esirlerine insani muamele dışında bir harekete izin vermemiş, himayesi altında yaşayan gayr-i müslimlerin bütün unsurlarıyla din ve vicdan hürriyetlerini, can güvenliklerini, mal emniyetlerini temin etmiş, namus, şeref ve haysiyetin korunması, akıl ve düşünce hürriyetinin muhafazası prensiplerine sadık kalmıştır. Sadece bu hakları koruma karşılığında ödeyebilecek durumda olanlardan askerlik yapmadıkları için cüz'i bir vergi olan *cizye* talep etmiştir.

Kur'ânın emirleri ve Hz. Peygamberin uygulamalarından hareketle İslam hukukçuları bütün toplumların insan haklarında eşit olduğu, uluslararası ilişkilerde barış ve adaletin esas alınması gerektiği, barış durumunda diğer devlet vatandaşlarının kazanılmış haklarına saygı gösterileceği, savaş durumunda düşmanın şerrini def edecek sınırın aşamayacağı, savaş esnasında savaşa katılanlarla onlara destek verenler dışında hiç bir kimsenin hedef seçilemeyeceği, esirlere kötü muamele ve işkence yapılamayacağı, temel ihtiyaçlarının karşılanacağı, müslüman devletlerin diğer devletlerle yaptıkları antlaşmalara saygı gösterileceği, savaşı gerektiren durumlarda karşı tarafa haber verip ikaz etmeden savaşa başlanamayacağı prensiplerini kabul etmişlerdi. Bu prensipler tarihi süreç içerisinde bütün İslam toplumlarında gözetilmiştir.

